

2023-07

jaargang 54
nummer 7
september 2023

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Secularisatie,
is dat wel
iets?

Een Bossche
bolleboos: Jacob
Moleschott

Dwaaltocht
door de
kwantumwereld

AC-Lezing en
Vrijdenker van
het Jaar 2023

Podcasts van De Vrije Gedachte zijn op YouTube, dus met video, te bekijken via:

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

Daarnaast zijn ze op Spotify te beluisteren via:

<https://open.spotify.com/show/6J0uDTp0PT06-grumVR1DZQ?si=e514d8dcdb31426d>

Als u zich 'abonneert' op de podcast en deze 'volgt' via deze kanalen en tevens 'likes' uitdeelt zal onze podcast sneller gevonden worden, ook door niet-leden. Zo kunt u ons helpen om de boodschap van DVG verder en sneller te verspreiden buiten onze vereniging.

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER VOOR: Foto's (van René van Elst) en videobeeldjes (van Bart Collard) van 1 juli 2023 in Oudaen te Utrecht. Met de klok mee: Jan Willem Nienhuys houdt de Anton Constandse Lezing; Stephan Havelaar verzorgt een muzikaal intermezzo; Vrijdenker van het jaar 2023 Anton van Hooff neemt de libre pensée-plastiek in ontvangst; Vrijdenker-hoofdredacteur René van Elst spreekt de laudatio op Van Hooff uit; voorzitter Stanley Bakker spreekt waarderende woorden tot oud-secretaris Dik Kruithof; Anna Havelaar verzorgt een poëtisch intermezzo.

COVER ACHTER BINNEN EN BUITEN: Diverse opnamen van hetzelfde evenement.

De Vrijdenker

jaargang 54 • nummer 7 • september 2023

INHOUD

Titel	Auteur(s)	Pag.
Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie/Bestuur	2
Vrijdenken en skepticisme, Anton Constandse Lezing 2023	Jan Willem Nienhuys	3
Laudatio voor Anton van Hooff	René van Elst	8
Dankwoord bij de benoeming tot Vrijdenker van het Jaar 2023	Anton van Hooff	12
Het gedwongen celibaat 5 (slot): Naspel	Jan Willem Nienhuys	17
Ecoveganisme, een inspirerende zoektocht die aanzet tot actie	Lisa Jansen	20
Iets meten wat er niet is	Jeroen Janssen	22
Den Bosch eert zijn Moleschott	Project / Redactie	24
De katholieke kerk in Polen, een reus op lemen voeten	Anton van Hooff	25
Boekverbrandingen zijn nazi-praktijken	Enno Nuy	26
Klaarkomen met de duistere Islam	Anton van Hooff	27
Rovelli, Carlo - <i>Helgoland</i>	Enno Nuy	28
Aankondiging Algemene Jaarvergadering	Bestuur	30
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	31
Meer over De Vrije Gedachte	Bestuur	32

Voor leden van De Vrije Gedachte: zie de aankondiging van de **Algemene Jaarvergadering** (Ledenvergadering) op pag. 30!

IN ONZE MAILBOX

20 juli 2023, bericht van het ASP-bestuur: "De Algemene Ledenvergadering van de Atheïstische Seculiere Partij (ASP), bijeen op zaterdag 8 juli 2023 te Utrecht, heeft het bestuur gemachtigd om statutair de vereniging op te heffen en zorg te dragen voor de vereffening in de komende maanden. Successievelijk zullen onze communicatiekanalen worden ontmanteld. Dat houdt ook in dat we definitief stoppen met de Vrijdenkersmeetings in Deventer."

Als vrijdenkers betreuren wij van De Vrije Gedachte het dat de ASP het niet heeft gered, maar op zijn minst is met het tijdelijk bestaan van deze unieke atheïstische partij een stukje politieke geschiedenis gemaakt. Respect voor de ex-bestuurders Ronald Mol, Isaak Cazemier, Max Waterman en Hans de Vries.

1 augustus 2023, bericht van Ipe van der Deen: "GEZOCHT: Banden van de TV-uitzendingen van Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte van 1980-1982. Ik, Ipe van der Deen, heb in die periode meegewerkt aan die uitzendingen en zou de beelden graag nog een keer bekijken. Mocht u ze hebben, neem dan a.u.b. contact met mij op via: ivddspam@xs4all.nl of 06 5337 6187."

Als er bruikbare beelden boven water komen, zullen die ook op ons YouTube-kanaal worden gezet.

VIDEOBEELDEN VAN DE AC-LEZING/HULDIGING VAN DE VRIJDENKER VAN HET JAAR 2023

Bij het ter perse gaan van dit blad was de verwerking van de opnamen van het evenement nog niet afgerond. Ze zullen worden geplaatst op ons YouTube-kanaal (waarop ook onze podcasts en historische video's te vinden zijn):

<https://www.youtube.com/@verenigingdevrijegedachte4805/videos>

INFORMATIE

De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte is opgericht in 1856 onder de naam De Dageraad.

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
 Floris van den Berg
 Bart Collard - secretaris
 Fabian van Langevelde - penningmeester

Postadres en telefoonnummer:

De Vrije Gedachte,
 Antonius Matthaesuslaan 16
 3515AS Utrecht
 Tel. 06-28301336

E-mail:

secretaris@devrijegedachte.nl

IBAN:

NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl
 Postadres en telefoon: zie hiernaast

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie "Kosten" hieronder in het Colofon van dit blad

Internet:

- Website: devrijegedachte.nl
- YouTube-kanaal: Vereniging DeVrijeGedachte
- Facebook-pagina: De Vrije Gedachte

Van Langevelde - Bakker - Collard - Van den Berg

COLOFON

De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – hoofdredacteur a.i. en eindredacteur
 Maarten Gorter – coördinator
 Anton van Hooff
 Herman Reimes
 Eelko de Vos

Opmaak:

Jaap van Dijk

Postadres en telefoon:

zie hierboven bij de informatie over DVG

E-mail:

redactie@devrijegedachte.nl

Website:

zie hierboven bij de informatie over DVG

(Leden- en) abonnementsadministratie:

Zie hierboven bij de informatie over DVG

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
 met abonnement € 30,— p.j.
 Zie ook de aanbieding onderaan!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b. digitaal aanleveren. Zie de aanwijzingen achterin dit blad.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
 ISSN: 1872-1478

Disclaimer: De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod.

Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers!

Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

Vrijdenken en scepticisme

Anton Constandse Lezing 2023

door *Jan Willem Nienhuys*

Het 'vrij' in vrijdenken slaat traditioneel op bevrijding van religie, preciezer, van georganiseerde godsdienst. Persoonlijk vind ik atheïstisch humanisme een begrijpelijker term. Skepsis is een geleerd woord voor 'eerst zien, dan geloven'. In het Grieks betekent het onderzoek of aanschouwing.

In de skeptische beweging die in de tweede helft van de 20ste eeuw ontstond, ging het meer specifiek om ongelof in astrologie en in goochelaars die deden alsof ze tovenaars waren, kortom pseudowetenschap en paranormale verschijnselen.

Er bestond, althans in Nederland, ook een Vereniging tegen de Kwakzalverij. Die is opgericht in 1881 en begon met allerlei kwakzalversmiddelen aan te pakken. Ook magnetiseurs of strijkers of paranormale genezers – drie termen die zo'n beetje hetzelfde betekenen – kregen aandacht van de Vereniging. De magnetiseurs, het woord zegt het eigenlijk al, gaan terug op Mesmer, die geloofde in een soort magnetisme zonder magneten.

Het spiritisme was een religieuze beweging die rond het midden van de 19de eeuw opkwam in de Verenigde Staten. De mediums wa-

ren vrijwel zonder uitzondering bedriegsters. Ik maak het kleine voorbehoud omdat er ook vrouwen bij waren die maatschappijkritische redevoeringen hielden als ze zogenaamd in trance gingen. Dat hield bijvoorbeeld in dat men voor de afschaffing van de slavernij was en voor vrouwenemancipatie. Dat was in een tijd dat een vrouw die een vlammend betoog afstak, op zich al een paranormaal wonder was.

Vrijwel tegelijk met de Vereniging tegen de Kwakzalverij, namelijk in 1882, werd in Engeland de Society for Psychical Research (SPR) opgericht. Het spiritisme had al gesuggereerd dat de kwestie van het bestaan van een leven na de dood wetenschappelijk kon worden onderzocht, en dat is wat de SPR probeerde te doen. Deze onderzoekers namen het spiritisme bloedserius, ze waren eigenlijk gelovigen. Het voorbeeld vond navolging in de VS en in 1920 was Frederik van Eeden de drijvende kracht achter een soortgelijke organisatie in Nederland, waaruit alweer blijkt dat in Nederland sommige dingen veertig jaar later gebeuren.

België en de VS

In 1949 richtte de arts en voormalig rector van de Gentse universiteit Albert Bessemans (1888–1973) het 'Belgisch Comité voor de wetenschappelijke navorsing der paranormaal geachte verschijnselen' oftewel 'Comité belge pour l'investigation scientifique des phénomènes réputés paranormaux' op, meestal Comité Para genoemd. Bij Bessemans' benoeming tot rector in 1933 werd al gememoreerd dat hij occultisme had bestreden. Hij had ook een fakir (Arnold Henskens alias Mirin Dajo) onderzocht, en helderzienden en wichelroedeloers hadden ook zijn aandacht. Daar ging het comité mee door. Dit comité kreeg in 1967 te maken met de astrologische claims van de Franse psycholoog Michel Gauquelin. Het onderzoek liep uit tot midden jaren 1970.

Intermezzo

Gauquelin had zijn leven gewijd aan het onderzoeken van astrologische claims, die doorgaans onzin bleken. In 1968 bestelde hij voor 120 franc bij de bekende Parijse astroloog Barbault een horoscoopduiding van Frankrijks meest beruchte massamoordenaar Marcel Petiot, zonder de echte naam te noemen en natuurlijk ook niet dat deze al in 1946 was geëxecuteerd. Hij ontving een document van 10 pagina's waarin betrokkene werd opgehemeld. Zo was er sprake van een oneindige liefde voor de mensheid. Gauquelin stuurde de tekst naar iedereen die gereageerd had op een aanbod voor een gratis horoscoopduiding, met het verzoek om te berichten of het klopte. De grote meerderheid (rond 90%) van de reacties was zeer positief.

Gauquelin had echter ook een 'eigen' astrologisch effect ontdekt, waar hij zelf in was gaan geloven. Het ging om licht verhoogde kansen, typisch van 17% naar 22%, bij vooraanstaande beroepsbeoefenaars dat bij hun geboorte een bepaalde planeet aan het opgaan was.

Dat was het onderwerp van het onderzoek door het Comité Para. Ik ben in de jaren 1990 betrokken geweest bij een replicatie van dit Para-onderzoek. Het effect bleek een serie subtiële selectie-artefacten te zijn geweest.

Op dat ogenblik begonnen Amerikanen zich ermee te bemoeien. Er was veel discussie geweest in het blad *The Humanist* (het verenigingsblad van de Amerikaanse humanistische vereniging) over astrologie in het algemeen en het Para-onderzoek in het bijzonder. Een energieke discussiant was de hoogleraar filosofie Paul Kurtz (1928–2012), tevens hoofdredacteur van *The Humanist*. Zeven jaar eerder had hij uitgeverij Prometheus Books opgericht. Het contact met de Belgen bracht Kurtz op het idee ‘dat moeten we ook hebben’ en hij richtte in 1976 een Amerikaanse organisatie genaamd Committee for the Scientific Investigation of Claims of

tans. Ook Martin Gardner (1914–2010) was van de partij. Die had in 1952 *Fads and fallacies in the name of science* geschreven. Dat zag in 1957 een tweede editie en is sindsdien vele malen herdrukt.

Vier jaar later richtte Kurtz ook een apart comité voor seculier humanisme op, met eveneens een eigen blad, *Free Inquiry*. Altijd goed als je een blad hebt. *Free Inquiry* had al snel meer abonnees dan *The Humanist*. Kurtz was 30 jaar lang hoofdredacteur van *Free Inquirer*. Eind jaren 1980 ging CSICOP, nog steeds onder leiding van Kurtz, in vele landen zusterorganisaties oprichten. Daar was de Stichting Skepsis er een van. Skepsis in in 1987 opgericht. Min of meer in lijn met CSICOP hield Skepsis zich enigszins afzijdig van religie.

Onderwerpen waar CSICOP en Skepsis zich in de begintijd voor interesseerden waren astrologie, Uri Geller, de Bermuda-driehoek, bio-

der had Anton al in *Skepter* geschreven over de malle theorie van Carotta dat Jezus eigenlijk Caesar was. Antons congres toespraak staat op onze website.

Het algemene idee was dat Skepsis het paranormale niet meteen zou afwijzen als onzin, maar dat wij deugdelijk onderzoek zouden bepleiten. In Skepsis was Rob Nanninga actief, die net op dat ogenblik bezig was met publicatie van een boek (*Parariteiten*) over het paranormale. Hij had ook belangstelling voor sekten, maar dat hield hij gescheiden van Skepsis.

In het begin van Skepsis kregen promoties aan het toen nog serieuze en universitaire Instituut voor Parapsychologie ruime aandacht en een tijd lang had een parapsycholoog zitting in het bestuur van de Stichting.

Religie en Skepsis

Waarom hadden we weinig belangstelling voor religie? Debatteren over religie is onproductief. Dat leert de ervaring. De oorzaak is dat religie vol zit met zaken die je niet kunt toetsen. Uiteraard, als er ergens een wonder gebeurt, kun je daarnaartoe gaan om beter te kijken. Wondergenezingen, wenende madonna's, de claims van Jomanda, effectiviteit van gebed, dat soort spul.

Maar dat Jezus is verrezen, of dat God bestaat, dat is niet echt na te gaan met een proefje. Men zal tegenwerpen dat er geen verschil is tussen ‘Jezus verrezen’ en ‘dinosaurussen uitgestorven’. Het is allebei in een ver verleden. Maar van de dino's zijn fossielen, terwijl die verrijzenis om te beginnen al volkomen fantastisch is. Wat goed en wel dood is, komt niet meer tot leven, dat is een universele regel in de biologie. De verhalen over die verrijzenis zijn van 40 jaar na dato en spreken elkaar tegen.

Daarentegen is de lijkwade, waarin de dode Jezus zou zijn gewikkeld geweest, wel weer tastbaar. Toen die, met een soort afdruk of schildering erop, in 1355 aan grote drommen pelgrims in Lirey in Frankrijk werd vertoond, startte het onderzoek meteen al. Er zijn ook veel contemporaine geschriften over, te beginnen met het rapport van een bisschop aan de paus. Die

Paul Kurtz en Martin Gardner

the Paranormal op, afgekort CSICOP (tegenwoordig CSI). De naam was natuurlijk een vertaling van de naam van het Belgische Comité. CSICOP ging ook een blad uitgeven dat van 1978 af *Skeptical Inquirer* heette, een woordspeling op boulevardblad *National Enquirer*.

Actieve medestanders waren ook een psycholoog, een astronoom en de goochelaar James Randi (1928–2020), die in het spoor van Houdini zich ook meer en meer ging toeleggen op het ontmaskeren van mediums, wichelaars en charla-

ritmen, buitenaardse bezoekers (UFO's), creationisme, gebedsgenezers, helderzienden, homeopathie, piramidenleer, psychische chirurgie, Velikovsky, von Däniken, enzovoorts.

De voornaamste activiteit van Skepsis was de uitgave van ons blad *Skepter*. Daarnaast organiseerden we eenmaal per jaar een congres. Op dat congres kwam soms ook wel ‘geloof’ te sprake. Zo hadden we ooit Anton van Hooff te gast, tegelijk met zijn bijna-naamgenoot Jan van Hooff, om te spreken over respectievelijk geloof bij de Romeinen en geloof bij de mensapen. Al eer-

bisschop was gaan kijken en had gezien dat het zwendel was. De werkelijke oorsprong van deze lijkwade werd al snel vergeten, zeker toen hij in Turijn terecht kwam en daar als een soort amulet van de hertogelijke familie van Savoye fungeerde. Een C_{14} -analyse, notabene aangevraagd door echtheidsgelovigen, wees middeleeuwse herkomst aan. Dat was de lijkwade van Turijn.

Er zijn echter in de middeleeuwen wel veertig lijkwades geweest, de meeste trouwens onbeschilderd. Een van de beroemdste is de lijkwade van Cadouin. Die werd in 1098 door kruisvaarders meegebracht uit Antiochië. Die heeft meer dan 2000 wonderen verricht, waaronder 60 doden die weer levend geworden waren. Totdat iemand in 1934 ontdekte dat er Arabisch (Koefisch) schrift op stond en dat de tekst onder meer de naam bevatte van de kalief van Caïro in datzelfde jaar 1098. Dat soort dingen interesseert ons skeptici, want het toont aan hoeveel waarde je moet hechten aan verhalen over wonderen, zelfs als het gaat om opwekking uit de doden.

Zulke projecten als het onderzoek van de lijkwade van Turijn waren natuurlijk buiten bereik van Skepsis. We begonnen met een plan om in samenwerking met een omroeporganisatie een Fransman serieus te testen die met gedachtekracht dingen kon bewegen. Toen puntje bij paaltje kwam liet hij weten verkouden te zijn, hij zou weer contact opnemen als hij beter was. Dat heeft hij nooit gedaan, waaruit logischerwijs volgt dat hij nog steeds verkouden is (hij heeft ook nog steeds een website waarop men aankondigingen van zijn optredens kan lezen).

Ook in de trant van telekinese was een proef om na te gaan of telekinese retroactief kan werken. Je zet random nullen en enen, verkregen met een fysische randomgenerator, op een floppy disk, en je gaat pas later proberen de aantallen door sterk wenssen te veranderen, met andere woorden uit balans te brengen. Het idee is dat zolang er nog geen mens naar gekeken heeft, een nul of een één kan veranderen. Natuurlijk volkomen onzin. Toch werkten we vlijtig mee aan zo'n proef. Het was nog een heel gedoe om te zorgen dat je randomgenerator helemaal eerlijk is en er niet gesjoemeld kan worden.

We hadden ook een astrologiewerkgroep. Die probeerde in overleg te treden met astrologen. Het punt was dat horoscoopcolumnen in dagbladen en zo zelfs volgens de astrologen boerenbedrog zijn. Die zijn alleen maar gebaseerd op geboortedatum, niet op de exacte plaats en tijd van geboorte. Eindeloos overleg resulteerde in een plan om een gezamenlijke brief naar alle kranten te schrijven om ze te vragen om in de astrologiecolumnen iets te zetten in de trant van 'alleen voor amusement'. De besturen van de astrologische organisaties waren voor, maar werden op het laatste ogenblik teruggedrukt door hun leden. Dat heb je met verenigingen. Toen heeft Skepsis in haar eentje een brief geschreven. Dat had natuurlijk weinig effect. Dat was in 1992.

Rob Nanninga heeft toen een test van astrologie bedacht. Hij wist 45 astrologen mee te krijgen. Dat lukt natuurlijk alleen als je al goede contacten hebt. De uitslag verscheen in 1995. Ze konden er niets van.

Mijn eerste stappen op sceptisch gebied waren in de reïncarnatiewerkgroep. Reïncarnatie is een religieus begrip, want het betreft het lot van de ziel na de dood. Er zijn veel claims van personen die zich een vorig leven herinneren. Die kun je onderzoeken. Het is dus eigenlijk literatuurstudie. Het resulteerde in de eerste Skeptische Notitie.

In die tijd heb ik ook veel brieven gewisseld met een ingenieur die meende dat hij in een vorig leven als baby was omgekomen op de Titanic. Op een gegeven ogenblik schreef hij me

dat zijn overtuiging was gekomen na de zelfmoord van zijn zoon, die zonder duidelijke reden het IJsselmeer nabij Huizen was ingelopen. Daarna verloor hij belangstelling voor het onderwerp.

Later sprak ik de Indiase scepticus Basava Premanand. Die was tot circa 1970 theosoof, maar door het contact met Abraham Kovoort (een Indiase professor en rationalist) werd hij scepticus. In India is scepticisme veel meer verweven met strijd tegen godsdienstig bijgeloof. De goeroes aldaar zijn veel duidelijker bezig met geld binnenhalen met frauduleuze methoden. Het geloof ondersteunt daar bovendien het kasten-systeem.

Bij Premanand in de buurt was een lokaal bekend geval van een meisje dat zich een vorig leven herinnerde. Zoals bij veel van die gevallen kwam het meisje uit een arme familie en was het zogenaamde vorige leven een jong gestorven

kind in een rijke familie. Premanand, die zelf ook als een goeroe uitzag, had zich in de buurt van de school opgehouden waar het meisje naar toe ging, en was heel geleidelijk met haar bevriend geworden. Toen ze goed met elkaar konden opschieten, vroeg hij haar zo voor de neus weg wie haar gezegd had dat ze over haar vorige leven moest vertellen. Dat had tantetje gezegd, antwoordde ze argeloos. Tantetje was haar tante die als dienstmeisje bij die rijke familie werkte.

Zoveel geduld kunnen gelovige onderzoekers niet opbrengen. Die

ondervragen één dag lang alle betrokkenen, meestal zonder de taal te spreken, en dan hebben ze hun mening klaar.

Onze proeven, we hebben ook pendelaars getest, waren heel wat strenger dan wat in de wetenschap gangbaar is. In de gewone exploratieve wetenschap doet men niet moeilijk over een kans van 1 op 20 dat een onzinresultaat per ongeluk serieus wordt genomen. Bij Skepsis hadden we voor ons gevoel veel te verliezen. Zo loofden we bij de astrologentest 5000 gulden uit voor de winnaar, maar zorgden ervoor dat de winstkans 1 op 5040 was. En we lieten slechts de best gekwalificeerde astrologen toe.

Transcendente Meditatie is een mengeling van religie en wetenschap. De wetenschap is nep. Dat was me al duidelijk. In het najaar van 1990 reageerde ik op een artikel in het *Eindhovens Dagblad* over Transcendente Meditatie. Daarin werd beweerd dat de TM'ers kunnen vliegen. Althans dat ze het eerste stadium hadden bereikt. Nou kunnen mensen niet vliegen. Dat weet een kind. Vliegende mensen (of engelen) zijn dus een religieus concept. In tal van religies zijn er goden die zich zonder veel moeite door de lucht verplaatsen. Ik loofde 10.000 gulden uit voor iemand die kon zweven. Tot mijn verbazing meldde zich een TM'er. Een seconde op 1 meter hoogte blijven zweven, dat was de eis. Een meter was wel veel, maar een seconde leek hem wel haalbaar. Ik wist niet wat ik hoorde. Hij zou vast gaan oefenen. In samenwerking met het Studium Generale van de TU Eindhoven

werd een proef georganiseerd. Mensen zijn dol op fantasieverhalen, en het auditorium was zo vol als het nog nooit geweest was. Uiteraard mislukte de proef. Dat vliegen van TM'ers is gewoon **huppen vanuit de lotuszit** ▲.

Pas later hoorde ik dat de TM'er in kwestie voor zichzelf begonnen was en een zakelijk conflict had met de officiële TM in hun Vludropse hoofdkwartier. Het was gewoon een reclamestunt van hem.

Geloof en wetenschap

Ik heb me niet lang geleden laten ondervragen over het conflict tussen geloof en wetenschap door een studente aan de Utrechtse Hogeschool in opdracht van de gemeente Stichtse Vecht. Waarom die gemeente daar informatie over wilde hebben heb ik niet begrepen. Er is wel een conflict, maar daar hoor je merkwaardigerwijs nooit over. De wetenschap der archeologie heeft namelijk bikkelhard uitgewezen dat de Bijbel, in elk geval tot en met de verhalen over koning Salomo, integraal verzonnen is. Er was geen Abraham en geen Mozes, geen Exodus, laat staan een genocidale verovering van Kanaän, geen David, en voor het jaar 500 was er geen monothéisme en geen staatsstructuur in wat nu Israël en Palestina is.

Er is natuurlijk een conflict tussen Genesis, met het scheppingsverhaal en de zondvloed enerzijds (als je dat verhaal letterlijk opvat) en de wetenschap anderzijds. Maar dat conflict is althans in Europa vrijwel afwezig (1). Dat is heel anders in de VS.

Conservatieve christenen die tegen vaccinatie zijn, wijzen die niet af omdat ze de wetenschap wantrouwen. Ze wijzen die af om dezelfde redenen als ze bliksemafleiders, ziektekostenverzekeringen en autogordels afwijzen. Je mag God niet wantrouwen. Redelijke voorzorgen nemen is God wantrouwen en dat mag niet.

Dat er strijd zou zijn tussen geloof en wetenschap is een 19de-eeuwse mythe. In diezelfde 19de eeuw werd ook het verhaal verspreid dat de kerk had voorgeschreven dat de aarde plat was. Er zijn inderdaad middeleeuwse prenten met een kaart van de bekende aarde erop, die suggereert dat de aarde plat is. Maar kaarten zijn nu eenmaal altijd plat, en op de zogeheten Psalterkaart van ca. 1260 zie je boven de aarde Christus tronen. En die heeft een symbolische aardbol in zijn hand. Zo'n rijksappel is een traditioneel teken van macht – door de christenen trouwens overgenomen van de Romeinen.

Nog even terug naar de VS. Ik las onlangs een boek van de bioloog Jerry Coyne, getiteld *Faith vs. fact* (2015). Die had eerder een verdienstelijk boek (*Why evolution is true*, 2009) geschreven waarin hij samenvatte wat de bewijzen waren voor de correctheid van de evolutietheorie. In dit nieuwe boek betoogde hij dat wetenschap en religie in strijd zijn met elkaar. Maar nadere lezing leert dat hij religie bijna gelijkstelt aan creationisme. Daar is er veel van in de VS, ook bij de rooms-katholieken. Ongeveer een derde gelooft dat de Bijbel letterlijk waar is, en nog eens bijna een derde dat God in elk geval bij het ontstaan van de mens heeft ingegrepen. (2) Bovendien was in Coyne's ogen wetenschap zo'n beetje hetzelfde als evolutietheorie. En hij citeerde het Credo van Nicea, u weet wel 'Credo in unum Deum', en zei dat het bestond uit allemaal empirische claims, die kant noch wal raken, zoals dat God de Vader een rechterhand heeft. Dat vind ik echter een weinig vruchtbare manier van argumenteren.

Taxil

Een deel van de motivering van *Skepter*-lezers, althans van mij, is belangstelling voor het bizarre. Een van mijn favoriete verhalen is de

grap van Léo Taxil. Taxil was een van de vele pseudoniemen van Gabriel Jogand-Pagès, een onverbeterlijke 19de-eeuwse grappenmaker, die zich voornamelijk opwond over seksueel misbruik door Franse geestelijken. Dat had hij aan den lijve meegemaakt, naar het schijnt. Hij werd ook lid van de vrijmetselaars. Daar werd hij na een jaar buiten de deur gezet. Hij begon toen te schrijven over een satanische samenzwering van vrijmetselaars, de Palladisten. Hij deed zich voor als klokkenluider. Dat sloeg aan omdat de rooms-katholieke kerk daar fel tegen was. De paus had net een encycliek tegen de vrijmetselarij geschreven. **Leo Taxil** beschikte ook over een katholiek geworden inspectrice-generaal van de samenzweerders, genaamd Diana Vaughan. Die was de dochter van een demon, zei hij. Op een gegeven ogenblik had hij een heel schrijvers-team in dienst dat onder het pseudoniem Dr. Bataille wekelijks nieuwe sterke verhalen vertelde, die allemaal geloofd werden. Het hoogtepunt was een demon die 's avonds in de gedaante van een gevleugelde krokodil met smachtende blikken piano speelde, maar overdag een beeldschone jonkvrouw was die een vrijmetselaar aan de haak trachtte te slaan. Zelfs de paus zei dat hij bad voor de inspectrice. De verzamelde artikelen staan in een dik tweedelijg boek getiteld *Le diable au XIXe siècle*.

Op een gegeven ogenblik moest Taxil toch echt met bewijzen komen. Toen het zover was, paasmaandag 1897, beklom Taxil het spreekgestoelte in de bomvolle zaal van de Geografische Vereniging, hief zijn schrijfmachine omhoog en zei: hier komt het allemaal vandaan. De hoax had 12 jaar geduurd. Sindsdien is de rooms-katholieke kerk erg voorzichtig met kritiek op vrijmetselaars, want men wordt niet graag aan die grap herinnerd.

Kijk, dat vind ik amusant. Maar het verhaal heeft ook een donkere kant. Eind jaren 1980 en 1990 deed de mythe van het zogeheten satanistisch ritueel misbruik de ronde. Denk Oude Pekela en hysterische tv-programma's. Diverse gelovigen haalden de werken van Taxil en Bataille aan zonder in de gaten te hebben dat het onzin was. Reden was dat het zo rijk aan details was. In de

VS was het allemaal nog een stuk erger dan bij ons. In gewijzigde vorm doet deze mythe daar nog steeds de ronde in QAnon-kringen.

Religieuze verschijnselen die zich voor skeptisch onderzoek lenen zijn er genoeg. Neem nou het geloof in de heilzame werking van kristallen. Dat is gewoon religie. Een steen die onheil afweert en die goed voor je is. Een amulet dus. Dat is zo onzinnig dat een kleuter al weet dat dat niet kan. Eerlijk gezegd zou ik niet eens weten waar te beginnen om uit te leggen dat het onzin is. Eigenlijk is het meer iets voor De Vrije Gedachte. Er gaan honderden

miljoenen om in de kristallenbusiness, dus wie deze gekte in stand houdt is duidelijk. Overigens is dat maar iets van één procent van wat er omgaat in de supplementenbusiness, ook allemaal onzin. En de claims van het kristallengeloof zijn zo vaag dat er niet makkelijk een proef te bedenken is.

Ik hoop dat ik met wat concrete voorbeelden heb duidelijk gemaakt wat de raakvlakken zijn tussen Skepsis en vrijdenkerij. Er is vast nog meer te vertellen, maar ik laat het hierbij.

Noten

1. Ik krijg berichten dat op christelijke basisscholen de evolutietheorie wordt onderdrukt, bijvoorbeeld door er niets over te vertellen en dat het onderwerp er ook bekaaid afkomt op christelijke middelbare scholen. Of evolutie überhaupt op basisscholen wordt onderwezen betwijfel ik, maar op de website van Bijbel en Onderwijs staat inderdaad een flinke portie onzin.
2. Het relivolk blijft het antwoord schuldig als je wijst op de ongelofelijke hoeveelheid incest die de Bijbelse theorie impliceert, en de betrekkelijk grote genetische diversiteit van de huidige mensheid, die suggereert dat de vooroudergroep van *Homo sapiens* nooit minder dan 12.000 individuen heeft geteld.

De Anton Constandse Lezing 2023 werd uitgesproken door Jan Willem Nienhuys van de Stichting Skepsis in 'Oudaaen' te Utrecht op 1 juli 2023. Op de foto overhandigt voorzitter Stanley Bakker de spreker een boekenbon. Foto op p. 3 en deze foto van R. van Elst.

Laudatio voor Anton van Hooff

uitgesproken op 1 juli 2023 in Oudaen te Utrecht

door *René van Elst*

Muze, zing mij van de man, die in ons gelovig land
steeds alle goden tart en spot zelfs met de dood;
Braaf en rooms als kind, heeft hij zich als student ontkoord,
Alles over de klassieken heeft hij tallozen geleerd.

Strijdend voor wat goed en mooi en waar is,
met het scherp zwaard der rede en de logica als schild,
ontwikt hij nimmer een discussie, hoezeer ook verhit;
Muze, prijs de held Antonius, die daar in ons midden zit.

Omdat Anton van Hooff, onze Vrijdenker van dit jaar, classicus is, kwam voor een laudatio bij mij de gedachte op aan een heldendicht, liefst in homerische hexameters of iets wat daarop lijkt. U heeft zojuist het resultaat van de eerste poging gehoord en ik hoorde Anton denken dat ik me beter kan beperken tot een gewoon praatje.

De vraag blijft dan: wat moet je zeggen, en hoe zeg je het? Ik heb eerder een lofrede geschreven voor Maarten 't Hart, maar voor een praatje over Anton bedacht ik dat ik het beste mijn licht kon opsteken bij hemzelf, want hij heeft maar liefst zes lofredes gehouden. Gelukkig heb ik zijn teksten in mijn verzameling oude *Vrijdenkers*. Ik besloot het voorbeeld van zijn rede voor Midas Dekkers niet te volgen; die gaat voor zeker driekwart over Anton zelf, zijn hekel aan honden en hun baasjes, over zijn nakomelingen en zijn eerste publicatie in ons blad (waarover later meer). Dat leek mij niet de aangewezen weg.

In de rede voor August Hans den Boef toetste Anton diens opvattingen aan de kernideeën van het vrijdenken, met uitvoerige verwijzingen naar de geschiedenis en de actualiteit. Dat leek er meer op. In de volgende vier laudationes 1) – voor Philipse, Borst, Swaab en Bouazza – gaf Anton aandacht aan hun uitspraken, geschriften, leven, levenshouding en woordkunstenarschap. Die kant gaat het dus ook op in deze laudatio en u verwacht natuurlijk niet anders.

Willen we Antons opvattingen toetsen aan de kernideeën van het vrijdenken, dan vinden we in die lofredes eigenlijk al genoeg bevestiging van zijn vrijdenkerschap. En er zijn – tot en met de afgelopen maand – nog 309 andere bijdragen van hem aan ons lijfblad, die voldoende duidelijk maken dat wij met een vrijdenker te doen hebben.

Trouwens, iemand die zes jaar het voorzitterschap van de vrijdenkersvereniging heeft bekleed, moet haast wel een vrijdenker zijn. Maar... Vrijdenker van het Jaar? We doorbreken dit jaar de traditie dat het steeds een B.N.'er van buiten onze gelederen is, maar het doorbreken van tradities kun je ook zien als een vorm van vrijdenken. Hoe dan ook, Anton verdient gewoon deze titel voor zijn werk binnen onze gelederen en voor het uitdragen van het vrijdenken buiten onze gelederen, zelfs buiten de landsgrenzen.

Dat hij dit jaar 80 jaar wordt, is geen reden voor deze huldiging, maar het mag wel even respectvol gezegd worden en ik kan me zo voorstellen dat dit gegeven bij de

overwegingen van onze bestuursleden toch een rol heeft gespeeld.

Het vermelden van zijn leeftijd levert een bruggetje op naar een curriculum vitae. De laatste anderhalf jaar van het nazi-regime vormden er geen beletsel voor dat Anton zijn opvoeding en scholing kreeg tot braaf katholiek. Maar dat bekliefde niet. Als gymnasiast herkende hij in werk van Nietzsche al een eigen levensfilosofie, namelijk dat de mens een dier is, dat zijn instincten een rationeel vernisje geeft. En ook dat het leven een soort tragedie is, omdat het altijd met de dood eindigt; vóór het zover is moet je zien er iets van te maken.

Hij ging in Nijmegen klassieke talen studeren omdat hij daarover meer kennis wilde opdoen; opzettelijk vrij ver van het Haagse ouderlijk huis.

Gedurende zijn studie daar las hij tijdens de zondagsmis het Nieuwe Testament in het oorspronkelijke Grieks en werd hij eens te meer op andere, vrijere, gedachten gebracht. Nog steeds beveelt hij serieus lezen van je heilige boek aan als probaat middel om van je geloof af te komen. Hij liet zijn denominatie 'rooms-katholiek' uit het bevolkingsregister schrappen. 2)

In 1963 was hij, naast Ton Regtien, medeoprichter van de Studenten Vakbeweging; hij is daarvan secretaris en ook voorzitter geweest.

René van Elst spreekt de laudatio uit

Ton Regtien en Anton van Hooff op weg naar de oprichtingsbijeenkomst van de SVB afdeling Wageningen. Foto in *Limburgs dagblad* 15 juni 1963.

Na de studie, die hij cum laude afsloot met een scriptie over Rome en de historicus Arnold Toynbee, werd hij leraar klassieke talen in Nijmegen. In die periode was hij ook PvdA-gemeenteraadslid en fractievoorzitter in die stad. In 1971 promoveerde hij op een proefschrift over het Romeinse imperialisme: *Pax Romana* 3).

Hij werd in 1976 gevraagd door de Universiteit van Nijmegen als hoofddocent voor klassieke geschiedenis en voor de lerarenopleiding klassieken; dat deed hij tot 2008, dus meer dan 30 jaar. In die tijd publiceerde hij onder meer over antiek banditisme, zelfdoding in de oudheid en over Spartacus.

Na zijn vervroegde pensionering in 2008 heeft hij in deeltijd gewerkt aan het bevoegd en competent maken van leraren die op school klassieken moesten geven en ook heeft hij zes jaar Grieks en Latijn gedoceerd aan het Nijmeegse Stedelijk Gymnasium.

Hij was van 1988 tot 1994 voorzitter van de Vereniging van Classici in Nederland en van 1991 tot 1995 secretaris van Euroclassica, de Europese federatie van verenigingen voor leraren klassieken.

Als lid van het Republikeins Genootschap hield hij in 2014 in De Balie de eerste Hans van den Bergh-lezing; geïnteresseerden kunnen die lezing op YouTube vinden 4).

In februari '98 nam Anton een abonnement op De Vrijdenker; in juni 2006 zette hij dat om in een lidmaatschap; in maart 2007 nam hij het abonnement er toch maar weer bij; dat gebeurde nadat hij een lezing in het Kolpinghuis in Nijmegen had gehouden, die werd bijgewoond door Lex Hagenaars en Gerhard Elferink.

Omstreeks 2002 besloot hij meer aan zijn ongelooft te gaan doen; dat had er onder andere mee te maken dat Paul Cliteur en Thomas von der Dunk in de pseudo-

wetenschap van Francesco Carotta ("Jezus was eigenlijk Caesar") waren getuind.

In dat jaar verscheen Antons eerste Vrijdenker-stukje, dat nog aan de orde komt.

In de ledenvergadering van 2009 werd hij, na een jaartje als aspirant-bestuurslid, benoemd tot voorzitter, nadat hij door voorzitter Hagenaars voor die post was voorgedragen. Zijn bestuurservaring kwam van pas. Als voorzitter wilde hij bevorderen dat het atheïstische geluid duidelijk hoorbaar was in de samenleving en hij wilde ernaar streven de club vrolijker, dynamischer en jonger te maken.

Al gauw kregen Anton en zijn medebestuurders te maken met een heftige confrontatie op het discussieforum van de DVG-website tussen – noem het maar "dissidenten" – en de Vrijdenker-redactie. Een moderator werd aangewezen om een eind te maken aan de scheldpartijen en verdachtmakingen. Een kleine groep beschuldigde de redactie en het bestuur van beperking van de vrije meningsuiting, vooral waar het ging over bestrijding van de islam en de immigratie.

Een drietal dissidenten 5) had de bedoeling om het bestuur in diskrediet te brengen. Pogingen, deels ook geslaagd, werden gedaan om activiteiten te saboteren. E.e.a. leidde tot schorsingen en roeyementen van betrokkenen, waarbij het bestuur de steun kreeg van het overgrote deel van de leden.

Het bedoelde drietal spande zelfs een rechtszaak tegen het bestuur aan, zonder resultaat, maar die uitslag kwam pas in 2012. 6)

Ik noem verdere enkele historische ontwikkelingen en gebeurtenissen uit zo ongeveer die periode. Op voorstel van penningmeester Henk Engelsman werd in een extra ledenvergadering in januari 2011 besloten om de huur van de ruimte voor het verenigingsbureau in Rotterdam op te zeggen. Daardoor kwam € 7000,- per jaar vrij voor andere doeleinden. Anton kreeg op dit punt kritiek over zich heen, beweerd werd dat hij de vereniging ten gronde zou richten.

Het archief werd grotendeels aan het Instituut voor Internationale Sociale Geschiedenis in Amsterdam overgedragen, evenals ca. honderd boeken uit onze bibliotheek.

De bestuursvergaderingen vonden sindsdien plaats in een kamer van de Universiteit voor Humanistiek, waar ook een grote vitrine met objecten uit onze rijke geschiedenis kwam te staan 7).

In Antons regeerperiode werd de Leo Polak Leerstoel in Groningen (een initiatief van Lex Hagenaars) gerealiseerd; Anton had daarvoor met Floris van den Berg en Paul Hopster een commissie gevormd; in 2014 werd Jeroen ten Voorde de hoogleraar op de Vrijdenkersleerstoel.

Samenwerking met zusterorganisaties met het oog op een burgerinitiatief om jongensbesnijdenis te bestrijden 8), voorgesteld door De Vrije Gedachte in 2012, kwam niet tot stand, vooral door vrees bij het Humanistisch Verbond om beschuldigd te worden van islamofobie en jodenhaat.

De band van onze vereniging, als oudste humanistische organisatie, met de Humanistische Alliantie, werd verbroken per 1 januari 2015 nadat dit in maart in een

brief van Anton aan de Alliantie als overweging was gemeld. 9)

Het doorslaggevende punt daarbij was de deelneming van het allesbehalve ongelovige Apostolisch Genootschap aan de Alliantie.

Antons streven, na die loskoppeling, naar vorming van een Ring van de Rede, bedoeld als samenwerkingsverband van ratio-gerichte organisaties in ons land, ondervond niet genoeg belangstelling van de beoogde organisaties. 10)

De tweejaarlijkse Scriptieprijs Vrijdenken, ingesteld in 2006, wordt sinds 2014 niet meer uitgelooft wegens gebrek aan bruikbare inzendingen.

Ik herinner u ook nog kort aan een actie voor vrijheid van vloeken, een petitie aan de Tweede Kamer over hulp bij zelfdoding en de brochure *Houd het geloof erbuiten*, die naar de Tweede-Kamer-fracties werd gestuurd.

Aan de gebruikelijke jaarlijkse werd steeds veel aandacht besteed; het zou te ver voeren om hier op de details in te gaan. De vereniging ondersteunde en sponsorde trouwens ook de Atheïsmedagen van het Center for Inquiry Low Countries.

Anton had gedacht zijn voorzitterschap tot twee periodes van twee jaar te beperken, want hij is vóór regelmatige vernieuwing in het bestuur. Wegens de problemen die zich de eerste jaren voordeden, wilde hij er nog wel een periode aan vastknopen om zich volledig aan de normale activiteiten te kunnen wijden.

Zo bleef hij voorzitter tot 2015; daarna is hij tot de dag van vandaag actief gebleven als redacteur van *De Vrijdenker*.

Via ingezonden stukken en columns, zoals 20 jaar lang in *De Gelderlander*, geeft hij sinds jaar en dag zijn mening over bijvoorbeeld de onterechte bevoorrechtiging van religie, de overbodige aandacht voor de Ramadan, het ondemocratische van de monarchie, over alternatieve geneeswijzen, de politiek van Israël, het optreden van Amerika in de wereld, beperkingen in het zelfbeschikingsrecht over het eigen lichaam, het ongezonde van sport, eigenaardigheden in taal en spelling, daklozenkrantverkopers... laten we maar zeggen: over alles waar hij zich aan stoort.

Daarmee heeft hij af en toe stevige protesten en scheldwoorden aan zijn adres uitgelokt.

Waar het van pas kwam, ondertekende Anton zijn brieven als voorzitter van De Vrije Gedachte en zo bevorderde hij de naamsbekendheid van onze vereniging.

Anton schreef ook in *Geschiedenis Magazine*, *De Republikein* 11), *Kleio* en het *Historisch Nieuwsblad*. In de jaren '90 schreef hij langere opiniestukken voor de NRC. Schoolboeken schreef hij ook. In de jaren '80 presenteerde hij op TELEAC een cursus Latijn van 18 delen. Ook gaf hij veel lezingen.

Na zijn pensionering heeft hij een reeks boeken, meest over de antieke wereld, het licht doen zien, met als recentste *Je hebt gewonnen, Galileëër*. Zijn stukken

in ons blad waren en zijn daar vaak voorproefjes van. In dit geval kwam een voorproefje al tien jaar eerder, in 2013 schreef Anton in ons blad *Je overwon mij, Galileëër!*

Zijn streven was en is om de klassieke cultuur verteerbaar te maken, maar dan wel met niveau, zoals hij zelf zegt. Een nieuw boek over Spartacus is in de maak.

Van Antons 315 stukken en stukjes in *De Vrijdenker* tot en met het actuele juninummer verscheen het eerste in april 2002 met de titel *Ik wil niet bij dat koor*. Verwijzend naar het indrukwekkende Requiem van Verdi zegt Anton dat hij niet wil horen bij het koor van degenen die op de dag des oordeels zullen opstaan en de glorie van de heer zingen. Een eigen dichtwerkje daarover sluit hij af met "Laat mij op die dag mijn eindeloze rust, maar geef mij nu en hier de drift en bovenal de wijsheid van het dier." De vraag is aan wie deze bede gericht was en of het gevraagde ook verkregen is. Misschien horen wij daar straks iets over?

Nadien heeft er van Anton geen poëzie meer in ons blad gestaan, wel in andere publicaties.

Zijn tweede inzending, in het decembernummer van dat jaar, ging over de curieuze theorie van de medicus Bob Smalhout dat Jezus na de kruisiging slechts schijndood was geweest en dat hij met Maria Magdalena naar India ontkomen was. Daar liet Anton natuurlijk geen spaan van heel.

Dan blijft het enkele jaren stil, maar in 2006 begint een onstuitbare stroom inzendingen, met, als ik goed geteld heb, als topjaren 2015 met 35 stukken en 2022 met 25 stukken. De titels bevestigen dat Anton schrijft over bijna alles, in ieder geval over de onderwerpen die ik eerder al noemde.

Ik voeg daar nog aan toe zijn roomse jeugd en onderwijs en zijn ontrooiingsing, verzet in Duitsland in de nazi-periode, besnijdenis, het al of niet bestaan hebben van Jezus, allerlei aspecten van religie en godloosheid, de oude Grieken en Romeinen, naaktheid en liefdesleven, de dood, uitvaarten, zelfdoding, euthanasie, agnosticisme, vloeken, beledigen, noem maar op. Hij is geïnteresseerd in *counterfactual history*, waarbij de vraag steeds is: “Wat als...?” Bijvoorbeeld: “Wat als zo’n aanslag op Hitler was gelukt?” O ja, natuurlijk schrijft hij ook over het vrijdenken. En hij is nooit te beroerd om op afroep een stuk te produceren als *De Vrijdenker* onvoldoende gevuld dreigt te raken.

In de periode 2010-2013 verschenen drie stukken waarin Anton uitlegde waarom hij geen vrijmetselaar, humanist en lid van het Humanistisch Verbond zou worden.

Hij voelt zich trouwens ook niet geroepen om martelaar te worden voor het ongeloof. De vrijmetselarij was niets voor hem omdat die met zijn potsierlijke rituelen alle trekken van een religieus genootschap vertoonde en niet openstond voor atheïsten; het Humanistisch Verbond zag hij ook niet zitten. Dat was omdat die club te klef en te zweverig was, te veel de kerken nabootste, knuffelislamieten had gevonden in de Alevieten en zich niet wilde verzetten tegen de besnijdenis van meer dan 10.000 wilsonbekwame jongens per jaar in ons land, uit vrees het odium van jodenhaat en islamofobie op zich te laden.

Het zal u niet verbazen dat Anton zelf, met zijn bezwaren tegen de Israëlische politiek en tegen besnijdenis, het odium van jodenhaat op zich geladen heeft.

De racismekaart – Anton zou schrijven ‘rassismekaart’ met 2 keer s in plaats van de c; ik kan hem dat niet uit zijn hoofd praten – wordt in zo’n geval al gauw getrokken.

Zoals gezegd heeft Anton ons gedachtegoed ook in het buitenland uitgedragen. Enkele feitjes:

in 2010 en 2011 had hij contacten met Freidenker in Keulen 12), recent bracht hij een bezoek aan Freidenker in Stuttgart; daarover heeft u in het juni-nummer van ons blad kunnen lezen. Eerder verdedigde hij het ongeloof in Turkije en hij schreef daarover in het maartnummer van 2015 *Tonny tussen de Turken*.

Ik heb aanwijzingen gekregen om alleen over Anton als vrijdenker te spreken; u heeft gemerkt dat dat niet is gelukt. Wel is het gelukt om een andere zeer productieve kant van zijn bestaan buiten beschouwing te laten, namelijk zijn rol als echtgenoot, vader, grootvader en sinds kort zelfs overgrootvader. En dan is er nog de mens achter de vrijdenker, voor zover je die twee kunt scheiden. Gelukkig hoef ik hem niet allerlei eigenschappen toe te schrijven; dat heeft hij zelf gedaan in *De Vrijdenker* van september 2009, waarin hij zich als nieuwe voorzitter voorstelde.

Daar lezen wij: “Ik ben een pestkop, heb een enorm (vaak lastig) rechtvaardigheidsgevoel, ik kan slecht tegen verlies, ben plichtsgetrouw, ongedurig, kan niet tegen domheid, verfoei verkwisting en ik actualiseer graag de (antieke) geschiedenis. Bij spiritualiteit en zingeving lopen de rillingen mij over de rug.”

Over de eigenschappen die hem door sommigen na bepaalde publicaties van zijn kant en door de “dissidenten” zijn toegeschreven, doe ik er maar het zwijgen toe. Om hem wat beter te leren kennen, kunt u kijken en luisteren naar twee interviews met Anton die onlangs bij hem thuis gehouden zijn door Floris van den Berg. Ik was daar bij voor de techniek en ook om vragen te stellen met het oog op deze laudatio. U kunt de interviews vinden op ons YouTube-kanaal.

Anton heeft zijn voornaam gemeen met onze vroegere voorman Constandse. Daarover schrijvend verzuchtte hij in de februari-Vrijdenker van 2011: “O ja, voer nooit een Anton-van-Hooff-lezing in.” Ook een erelidmaatschap (zoals van Multatuli en Moleschott) zag hij niet zitten. Maar tegen het als Vrijdenker van het Jaar 2023 de geschiedenis ingaan bleek hij geen bezwaar te hebben, omdat het maar voor een jaar is en er geen rechten aan verbonden zijn. Ik hoop dat ik voldoende duidelijk

heb gemaakt waarom wij Anton thans als zodanig huldigen. Vanaf deze plaats wil ik hem hiermee heel hartelijk gelukwensen: bij dezen!

Mijn dank aan Anton zelf en ook aan Renée Hopster, Gerhard Elferink en Floris van den Berg voor hun input voor dit verhaal.

Onze voorzitter Stanley Bakker zal Anton nu – zodra ik mijn camera in de aanslag heb – een stoffelijk aandenken overhandigen, namelijk het laatste nog beschikbare exemplaar van de fraaie, door wijlen Saskia Spigt ontworpen, libre pensée plastiek.

[1] In de rede voor Piet Borst stemde Anton in met diens uitspraken, gericht tegen alternatieve geneeswijzen, kwakzalverij en besnijdenis, in de rede voor Dick Swaab met diens ontmaskering van religie, alternatieve geneeswijzen en pseudoweten-

schap en in de rede voor Hafid Bouazza prees hij diens levenshouding en woordkunstenarschap.

[2] Vrijdenker 2015-01 p 29

[3] https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/147524/mmubn000001_194838625.pdf?sequence=1

[4] <https://www.youtube.com/watch?v=4W79T4dgv8w>

[5] De namen worden hier niet genoemd, omdat de laudatio op YouTube komt te staan; overigens hebben de heren zelf de internet-publiciteit niet gemeden; zie bijvoorbeeld <https://www.fredneerhoff.nl/wp-content/uploads/2018/11/100804-nieuwsbrief-augustus.pdf>

[6] Voor meer bijzonderheden zie De Vrijdenker 2015-03 p. 24.

[7] zie Vrijdenker 2012-03 p. 24

[8] zie Vrijdenker 2012-03 p. 2

[9] 10 maart 2014 in De Vrijdenker 2014-03).

[10] Zie 2015-01 p. 33; Vereniging tegen de kwakzalverij, de Atheïstisch Seculiere Partij, het Republikeins Genootschap, Skepsis en het Multatuli Genootschap.

[11] zie bijvoorbeeld <https://www.derepublikein.nl/tag/poetin/> (scroll een eind naar beneden)

[12] Vrijdenker 2010-09

Dankwoord bij de benoeming tot Vrijdenker van het Jaar 2023

uitgesproken op 1 juli 2023 te Utrecht

door *Anton van Hooff*

Ik kan niet het pathos opbrengen dat vereist is voor de ‘rede’, die in het programma is aangekondigd. Laat ik het bij een praatje houden.

Natuurlijk ben ik verguld met mijn uitverkiezing en de lofrede van René. [pag. 8]

Eerste opmerking: ik zou iemand als mij niet als vrijdenker van het jaar hebben uitgeroepen. Het is een beetje incestueus iemand uit eigen gelederen te lauweren. Beter is het een maatschappelijk prominent iemand zo te compromitteren: Lubach, Lale Gül...

Oorlogskind

Maar goed, ik ben het nu eenmaal, vrijdenker van het jaar.

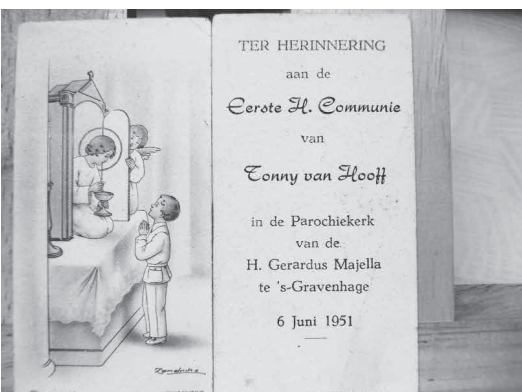
Laat ik vertellen hoe een rooms jongetje ‘zo diep kon zinken’. Ik ben een oorlogskind, 1943, heb de hongerwinter in Den Haag overleefd. Mijn ouders raakten er niet over uitgepraat. Bij de warme maaltijd op zondagmiddag werden de verhalen haast ritueel herhaald. Ik ben opgegroeid in de schaduw van ‘de oorlog’; het armzalige bestaan in het sombere Den Haag, met de

knarsende trams. Toen ik in de jaren negentig vele bezoeken aan het pas bevrijde Midden- en Oost-Europa bracht om daar het onderwijs in de klassieken te helpen herstellen, kreeg ik flitsen uit mijn jonge jaren.

Mijn vroegste herinnering – ik ben niet zeker of die niet is aangepraat – is het genot van een witte

boterham met boter en suiker. Het moet gaan om het Zweedse wittebrood dat na de oorlog gestuurd werd. Ik vertelde deze anekdote eens in een hoorcollege. De volgende keer stond er een bordje klaar, een witte boterham met boter en suiker. Ten aanschouwe van de volle

1951-06-06 eerste communie plaatje

collegezaal heb ik het opgesmikkeld.

Ik ben een Haagse jongen van het veen – anders dan bijvoorbeeld Rutte, die van het zand van het Statenviertel is. Mijn wijk was het Laakkwartier, toen bevolkt door lagere ambtenaren en arbeiders. In het julinummer van De Vrijdenker stond een afbeelding van mijn ouderlijk huis, een bovenwoning aan een portiek.

Rooms knaapje

Bij verkiezingen kleurde de hele straat PvdA-rood, maar mijn vader ging op het partijbureau aan de Mauritskade een groot affiche van de Katholieke Volkspartij halen, want roomsen dat waren wij. Weken leefden we in de schemer van het dichtgeplakte venster.

We leefden in de roomse blaas van de 20% Haagse katholieken. De anderen waren de verachtelijke 'niksen' of – haast nog erger – de ketterse protestanten, die – baden wij – tot de eenheid van onze moeder de Heilige Kerk moesten terugkeren. Als we niet voor het eten baden, zei moeder: 'Je bent toch niet protestant.'

Alles in mijn leven was katholiek: de school, de drie kerken in de buurt waaruit we konden kiezen, de Haagse katholieke krant Het Binnenhof, de kinderactiviteiten van de Katholieke Arbeiders Beweging (KAB)...

Contact met het vreemde kwam dus niet tot stand via een gemengde school. Zo'n school had in elk geval Lale Gül bewust gemaakt van andere leefwerelden. Het openen van de ogen is zo'n belangrijke functie van de school. De invloed van de ouders is al zo dominant, de werkelijk publieke school kan een zeker tegenwicht geven.

Eerste twijfel aan ons gelijk bezorgde mij mijn vriendje Ben, een portiek verderop, roodharig als ik, zodat we voor broertjes werden versleten: Hij was protestant, zou dus niet in de hemel komen. Ik vond dat niet helemaal in de haak van God.

Jaarlijks kwam de parochiegeestelijke op bezoek. Oh, die moest een sigaar en wijn hebben. Gelukkig was er nog een half aangebroken fles van een verjaarsfeest van enkele weken terug; erg gezond zal het drankje wel niet geweest zijn...

Natuurlijk weet ik niet of hij er een toespel op maakte dat er maar vier kinderen waren. Jaren later vond ik toevallig onder een sta-

	Gedrag	Vrijt	Neitheid	Kerkbezoek	Katechismus	Godsdienstl.
Tussenrapport	8	8	8	10	10	9
Kerstrapport	8	9	9	10	10	9
Tussenrapport	9	9	9	25	10	
Paasrapport	9	9	9	34	10	10
Tussenrapport	9	9	9	x	10	
Eindrapport	9	9	9	4	9	9

1953-1954 rapport godsdienst

pel lakens in de linnenkast een brochure over de methode Ogino-Knaus, periodieke onthouding, die als niet apert tegennatuurlijk aan katholieken werd toegestaan.

Gelovige plichten

Maar goed, mijn ouders hadden het roomse volksdeel toch aan een meer dan gemiddelde kinderaanwas geholpen. Nog even, dan waren wij de meerderheid. Naar de volgende volkstelling werd met hoop en zorg (bij de 'anderen') uitgekeken. De rector van onze middelbare school hield ons voor dat wij de elite zouden zijn die het land ging besturen.

Misbezoek was vanzelfsprekend, door de week nuchter naar de vroegmis. De zondagmis stond buiten kijf. Het was zoals cabaretier Fons Jansen later in zijn voorstelling 'De Kerk gaat uit' zei over de doodzonde: 'Het begint met moord en eindigt met zondags niet naar de kerk gaan.' Het maandelijks biechten voelde aan als een beurt bij de tandarts. Mijn probleem was – en is – ik ben niet goed in zondigen. Iedere keer bekende ik in de biechtstoel mijn zusje gepest te hebben. Een keer had ik in een driftbui een gat in haar rieten poppenwagentje geschopt. Daar kon ik mee voor de dag komen. Die gave zonde heb ik dan ook ettelijke malen gebiecht.

Mijn houding is bepaald door mijn afkomst uit een katholiek arbeidersmilieu, dus van een sterke benepenheid. 'Wat zullen de mensen wel van ons denken?' Nog steeds heb ik het gevoel te horen tot 'ons soort mensen'. Nog steeds ben ik in het diepste van mijn bestaan een proleet.

Dat milieu heeft geleid tot geïsoleerdheid en een ziekelijke verlegenheid. Het idee om voor de klas een spreekbeurt te moeten houden... In de vijfde klas middelbare school sprak de conrector mij aan: ik was uitverkoren om de rector op zijn verjaardag toe te spreken. Nachtmerries. Ik heb vol weerzin over mezelf voor de eer bedankt.

Achter ieder geslaagd mens...

Optimaal heb ik geprofiteerd van de kansen die het onderwijs toen al bood. De katholieke wijk-school voor lager onderwijs was heel competitief, met een rangorde op het rapport – ik was altijd de eer-

1961-07 schoolfoto

ste. Ik denk met enige ontroering aan meester Tabbers van de vijfde. Hij hield ons altijd voor dat we aan onze toekomst werkten.

Er was niet aan te denken dat ik naar het Aloysius College aan de andere, de zandige kant, van de stad ging. Dat was voor de katholieke elite. Maar toen kwam de hoofdonderwijzer letterlijk aan de deur om te vertellen dat er in het nabije Rijswijk een katholiek lyceum zou komen. Daar kwam ik, ging na de brugklas naar de gymnasiumafdeling, kreeg ieder jaar de prijs voor 'vorderingen'. Toen kwam de universiteit, haalbaar dankzij een genereus beursensysteem.

Ik heb dus optimaal de geboden kansen gebruikt, dankzij de structuurveranderingen die door het drammen van de PvdA in de wederopbouw waren doorgedrukt. Ik geloof niet in de VVD-mythe dat iedereen het eigen geluk schept. Daarom ben ik altijd een sociaaldemocraat gebleven.

Natuurlijk heeft het genoten onderwijs me een meer dan behoorlijk bestaan bezorgd. Ik schaamde me toen ik wegens mijn inkomen van het ziekenfonds naar een particuliere ziekteverzekering moest.

Voor mij heeft het onderwijs echter veel meer betekend dan statusverhoging. Als mijn moeder mijn Griekse schoolboeken zag, verzuchtte ze: 'Ik zou het niet kunnen, al zou ik er de hemel mee verdienen.' Nee, dat kun je er niet mee, maar het ontcijferen van weerbarstige teksten scherpt wel de geest. En dan waren er enkele leraren die, buiten de leerstof, impulsen gaven. Toen een zich liet ontvallen dat Nietzsche vergif voor de geest was, haastte ik me naar De Slegte en kocht daar *Also sprach Zarathustra*.

Een weloverwogen ontke- ring

In die jaren, de jaren vijftig, voerde het Ministerie voor Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen actie om in het lerarentekort te voorzien. Ik herinner me uit de advertenties de slagzin 'Achter ieder geslaagd mens staat een leraar.' Correct bleek 'leermeester' te zijn. Be-doeld was natuurlijk dat docenten mensen hielpen carrière te maken. Voor mij is een geslaagd mens echter iets anders: een wezen dat kan denken.

1961-04 portrettekening door vriend Kees

Sinds ik kan denken, ben ik tegen koning en god. Heeft Nietzsche mij beïnvloed? Zo werken boeken niet. Je herkent eigen nog sluimerende opvattingen. Zo was het ook met Karl Popper's *The Spell of Plato*, deel 1 van *The Open Society and Its Enemies*. Op school hadden we veel Plato gelezen, nou ja, vertaald. Technisch was ik er goed in, maar de inhoud deed me niets, anders dan Homeros, Herodotos en Tacitus. En toen ontdekte ik in mijn eerste studiejaar klassieken dat ik in goed gezelschap was. Van Popper mocht ik de pest aan Plato hebben, een door-gewinterde antidemocraat en voorvechter van de macht aan de wijzen, aan mensen zoals zichzelf dus.

In datzelfde eerste jaar las ik het hele Nieuwe Testament in het originele Grieks uit. Ik deed dat tijdens het bijwonen van de zondagsmis. Ik had allang mijn twijfels, maar ik wilde niet met het geloof breken uit gemakzucht of ergernis over de misstappen van ambtsdragers. Ook het seksuele misbruik dat het afgelopen jaar maar liefst 300.000 Duitsers uit de katholieke kerk deed stappen, is mij niet genoeg. Alle organisaties, vooral de hiërarchisch georganiseerde, hebben hun schandalen. Zo krijgen slachtoffers van misbruik in Oost-Duitse communistische kindertehuizen tegenwoordig een vergoeding. Nee, mij ging en gaat het, om de kern van het christendom. Die moest in het heiligste geschrift te vinden zijn. Aan het eind van het studiejaar sloeg ik mijn bijbel dicht en deed hetzelfde met de kerk-

deur: Jezus was niet meer dan een mythe.

Drastische ongeloviging

Tijdens mijn nu toch wel lange leven heb ik een omslag gezien die alleen in de tijd van de Reformatie een weerga heeft. In mijn jeugd behoorde 80% van de bevolking tot een kerkgenootschap. Wat is het nu? Bijna 60% behoort niet tot een 'gezindheid' – daarbij is nog de vraag in hoeverre de wel 'gezinden' actief deelnemen aan het leven van hun geloofsgemeenschap. Al in 2012 ging nog maar 16% naar de diensten. Alleen al door corona is het rituele bezoek nog verder afgenomen.

En in mijn jonge jaren was de behoefte aan een nieuwe kerk zo groot. Regelmatig kwamen zondags bouwpastoors prekend bedelen. Een van hen pakte mij zo dat ik 1 gulden van mijn maandelijks zakgeld van vijf florijnen in de collecteschaal wierp, 20% van mijn inkomen. Ik wil mijn geld terug, liefst met gecumuleerde rente. Veel van die moderne kerken zijn weer afgebroken of zijn sporthallen en dergelijke geworden.

Tijdens mijn leven heb ik de drastische secularisering meege-maakt. Het kwam vanzelf wel goed. Actief meewerken aan het terugdringen van het geloof leek me niet nodig. Waarom zou ik lid van het Humanistisch Verbond worden? Leek me een nogal klef genootschap, dat zich gedroeg als een soort tegenkerk: zij aalmoezeniers dan

1964-11-19 als voorzitter van de StudentenVak-Beweging (SVB) in Leiden

1967-02 werken aan doctoraalscriptie

ook wij geestelijk verzorgers, zij kerkelijke opleiding wij een hogeschool, nu universiteit, voor humanistiek.

Als een maatschappelijke plicht

Pas op zeer rijpe leeftijd besloot ik toch maar eens iets aan het ongelooft te doen en werd in stappen, zoals René vertelde, volledig lid van De Vrije Gedachte. Het eerst stak ik mijn hoofd uit met een gedicht dat protesteerde tegen de tekst over het laatste oordeel zoals verklankt door Verdi in diens Requiem. Tja, als je de aandacht trekt, ben je al gauw wat in deze club. Zeker toen ik door het pensioen meer de beschikking over mezelf kreeg, beschouwde ik het als een maatschappelijke plicht om verantwoordelijkheid te nemen. Zo liet ik me zonder aarzeling in 2009 tot voorzitter kiezen.

Bij mijn aantreden beschreef ik mijn taak als het in een kruiwagen houden van springende kikkers; vrijdenkers zijn per definitie nu eenmaal eigenwijs. Waarmee ik te maken kreeg was echter ongehoord. Ik ga maar voorbij aan de groteske beschuldiging dat ik een terreur van Noord-Koreaans model uitoefende. Echt kwalijk was de sabotage die wat ik de bende van drie noemde, bedreef. We hadden Sophie in 't Veld bereid gevonden de Anton-Constandse-lezing te houden. De drie brachten haar er onfijntjes van op de hoogte dat de vereniging in een zware crisis verkeerde. Natuur-

lijk wilde In 't Veld niet in een mijnenveld stappen.

Toen we bijna de inrichting van de bijzondere Leo-Polak-leerstoel aan de Groningse universiteit voor elkaar hadden, maakten de drie de benoemingscommissie erop attent dat Leo Polak aanvechtbare opvattingen over homoseksualiteit had verkondigd. Het kostte heel wat tijd en moeite om de erkenning te krijgen dat zijn ideeën in de context van de tijd moesten worden gezien.

Deze ervaringen maakten van het voorzitterschap een kwelling die me slapeloze nachten bezorgde. Maar ik beschouwde het als mijn plicht – haast stoïsch – om de rol te spelen die mij nu eenmaal was opgelegd. Natuurlijk was in die tijd de animo om toe te treden tot een 'vechtbestuur' gering. Een terzijde: de vereniging is nu vrij van grote conflicten. Zij moet het principieel hebben van vrijwilligers. Het bestuur is echter geslonken tot vier man, ja inderdaad alleen mannen. Uitbreiding en vervrouwelijking

zijn dringend gewenst. Je kunt vrijblijvend een tijdje meedraaien.

Het verdomde respect voor religie

Als voorzitter had ik graag meer actie naar buiten gevoerd. Het schandaal van jongensbesnijdenis leek me een goed handvat. Ik legde aan de Humanistische Alliantie, verband van humanistische organisaties, een plan van een burgerinitiatief voor dat moest uitmonden in een wetsvoorstel: ouders die hun zoon wilden laten besnijden, moesten eerst kennisnemen van de medische, juridische en sociale risico's die ze namen. Als ze na deze informatie volhardden, dienden ze een verklaring tekenen dat ze de verantwoordelijkheid aanvaardden. Het leek me een eerste stap om de vanzelfsprekendheid van religieuze circumcisie in vraag te stellen.

Het Humanistisch Verbond, dat over betaalde krachten beschikt, gaf echter niet thuis. Ik had met Boris van der Ham (notabene ook vrijdenker van een jaar) in een Amsterdams etablissement afgesproken om kennis te maken. Hij kwam het café in onder de uitroep 'wij doen niet mee aan de actie tegen besnijdenis.' Het motief? De angst om van jodenhaat en islamofobie beschuldigd te worden. Zo laat men zich toch weer door religie gijzelen. Men spreekt van respect voor godsdienst, maar in werkelijkheid is het niet tolereren van een andere opvatting, maar er eerbied voor hebben. Dat is precies wat gelovigen eisen: het is nu eenmaal mijn geloof. Nou en? Geloof is niet meer dan een mening, en een nog niet erg gefundeerde ook. Iedereen mag natuurlijk in Sinterklaas en

2015-01-30 discussiërend over islam in Istanboel

2011-12-15 lino overhandigd aan Herman Philipse, Vrijdenker van het jaar 2011

kabouters blijven geloven, maar verwacht niet dat we ontzag voor wanen hebben.

Vrijheid van mening en meningsuiting wordt door de Grondwet gegarandeerd. Er is geen enkele reden om de mening die godsdienst is, nog eens apart vrijheid toe te

kennen. Dat is op de keper beschouwd belachelijk. Laten we toch meer lachen om godsgeloof. Ik ben erg voor spot en ironie als middelen tegen de onzin die godsdienst is.

Goed ik ben dus Vrijdenker van dit jaar. Dit jaar? Nou ja, ik heb in maart de polemieken tussen heidense intellectuelen en christelijke geloofsverdedigers in kaart gebracht in *Je hebt gewonnen, Galileeër*.

Het plastiekje dat de benoeming onderstreept, zal mijn bureau sieren. Ik was er indertijd erg mee ingenomen dat de kolossale lino, waarmee we de gelauwerden tot dan toe straffen, werd vervangen door dit handzame beeldje. Het verbeeldt hoe de pensée, in het Frans zowel 'viooltje' als 'gedachte', zich bevrijdt uit de omklemming. Ik had graag als motto op het voetstuk gehad 'denken maakt vrij', maar ja, de associatie met 'Arbeit macht frei' laat zich niet vermijden. Daarom tot slot hier maar alleen in woorden mijn levensles, met toch een beetje pathos: denken maakt vrij.

2011-11-25: DVG-bestuur voor het laatst in Rotterdams kantoor

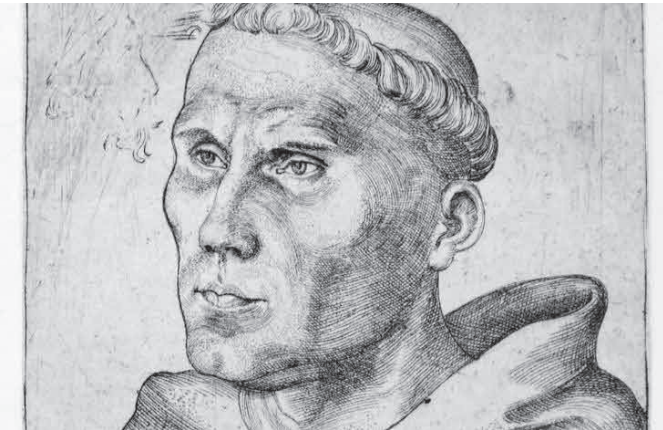
2005-09 voordracht voor studenten klassieken in Bulgarije

Het gedwongen celibaat 5: Naspel (Slot)

door *Jan Willem Nienhuys*

Celibataatsbepalingen dienden aanvankelijk om de rituele reinheid van priesters te waarborgen. De invloed van de monniken kwam daar nog bij. Het belangrijkste was de inheligheid van bisschoppen die hun ondergeschikte priesters als slaven beschouwden. De monnik Hildebrand (Gregorius VII) roeide het priesterhuwelijk uit met terrorisme, met als gevolg dat vrijwel alle priesters concubines hadden en de bisschoppen flink verdiensten aan de hoerenbelasting. De paus en zijn hof waren verslaafd geraakt aan weelde en de kerk was verworden tot een systeem om door heel Europa geld te vergaren. Concilies om de misstanden te beteugelen haalden daarvoor niets uit. De geestelijke stand gaf aan iedereen het slechte voorbeeld, en hoe hoger hoe slechter. De schijnheiligheid vierde hoogtij.

In 1517 barstte de bom. **Maarten Luther** ▲ publiceerde zijn 95 stellingen. Die waren uitsluitend gericht tegen de aflatenhandel. Alleen stellingen 50 en 66 zinspeelden op de enorme sommen gelds die met deze handel aan de gelovigen ontfutseld werden en die allemaal aan de paus toevloeiden. Niet lang daarna verzette de theoloog en priester Ulrich Zwingli zich ook tegen de aflaten, en daarna tegen vastenvoorschriften. Zowel Zwingli als Luther concludeerde korte tijd later dat het verbod op het priesterhuwelijk onzin was en ze trouwden in 1524 en 1525 met respectievelijk een weduwe en een adellijke ex-non. Priesterhuwelijken werden steeds algemener en nogal wat priesters hielden hun huwelijk niet meer geheim.

Dat was mogelijk waar de burgerlijke autoriteiten dat toestonden. Dat was niet overal zo. In Nederland werd de priester Jan de Bakker uit Woerden in 1525 op bevel van en onder het toezien oog van Margaretha van Oostenrijk in Den Haag terechtgesteld onder meer omdat hij getrouwd was en geen berouw toonde. Voor vorsten was de situatie ongewenst dat er elkaar bestrijdende religieuze groepen waren, en ook vonden ze dat hoererende en echtbrekende priesters die ook nog eens boven de burgerlijke wet stonden een slecht voorbeeld gaven. Allereerst werd aangedrongen op een algemeen concilie. Dat kwam er uiteindelijk. Meteen na de opening in 1537 in Mantua werden de zittingen uitgesteld wegens gebrek aan deelnemers. Ook

werd een andere stad gekozen om te vergaderen. Dat herhaalde zich nog een half dozijn keer. Uiteindelijk werden er vier pausen later in 1562 zaken gedaan, namelijk in Trente. Augustin Baumgärtner, gezant van de hertog van Beieren, zei toen in een redevoering dat op honderd priesters slechts drie of vier geen concubine hadden dan wel in het geheim of openlijk getrouwd waren, blijkens een recente visitatie. Kort tevoren had Wilhelm V, hertog van Kleef, verklaard dat er niet meer dan vijf priesters in zijn gebied (drie dichtbevolkte hertogdommen) waren zonder concubines. Keizer Ferdinand schatte het aantal echt celibataire priesters op één percent. Diverse vorsten drongen sterk aan op afschaffing van het celibaat, trouwens naast het gebruik van de moedertaal in plaats van Latijn en communie onder twee gedaanten (dus de communiewijn geen exclusief voorrecht voor priesters). Maar de paus en de curie te Rome wisten de plannen te verijdelen met allerlei machinaties. Alles om te voorkomen dat de status van priesters zou worden aangetast. Ook na het concilie probeerden speciaal Duitse vorsten nog iets van de paus gedaan te krijgen, maar tevergeefs.

Het Latijn bleef, de 'lekenkelk' (het door leken drinken van de **communiewijn** ▼) kwam er niet en de gebruikelijke bepalingen tegen concubinaat werden herhaald (maar niet de strafbepalingen tegen de concubines zelf) en er werden nog twee extra artikelen aangenomen. Canon 9: wie beweerde dat een geestelijke best trouwen kon, was voortaan een ketter. Canon 10: idem wie beweerde dat maagdelijkheid niet beter was dan de huwelijkse staat.

Schandalen vermijden

Wat op den duur ook effect had, was het besluit dat priesters een opleiding aan een seminarie moesten volgen en dat elk diocees dus zo'n instelling moest oprichten. Voorts moesten bisschoppen theologie gestudeerd hebben. De concurrentie had al opleidingseisen invoerd. Het huwelijk werd officieel tot sacrament verklaard en voortaan was alleen een kerkelijk huwelijk een geldig huwelijk. Zo kon nog beter worden voorkomen dat priesters trouwden. Waar de kerk eerder regelmatig priesters tot echtscheiding had gedwongen, werd nu de echtscheiding afgeschaft.

Toen in de 19de eeuw diverse staten het burgerlijk huwelijk invoerden, verzette de kerk zich daar hevig tegen. Gelovigen die na een burgerlijk huwelijk niet in de

kerk trouwden, begingen een doodzonde, namelijk seks zonder echt gehuwd te zijn.

In de volgende eeuwen veranderde er weinig. Op concilies werden telkens maar weer strafbepalingen tegen het concubinaat gemaakt, geregeld met de verzuchting dat de zedelijke verwildering toenam of dat eerdere maatregelen niet hadden geholpen. De uitwassen werden echter minder, of althans minder openlijk. De nadruk kwam te liggen op het vermijden van schandalen tot elke prijs.

In de 17de eeuw komt het verschijnsel op dat priesters hun huishoudsters laten doorgaan voor 'zuster' of 'nicht'. Tot ver in de 18de eeuw vernemen we van nonnenkloosters die fungeren als harem voor monniken en dergelijke. Anderzijds, toen tijdens Terreur in de Franse Revolutie van priesters werd geëist dat ze zouden trouwen als teken van loyaliteit, deden dat er slechts 2000 van de enkele honderduizenden.

Het is niet zo duidelijk waardoor de uitwassen minder werden. Ik denk dat de verbeterde opleiding een belangrijke rol speelde. Als jongemannen een jaar of wat in een internaat onder toezicht van de opleiders staan, kunnen ongeschikte kandidaten makkelijker verwijderd worden. Die verbetering van de opleiding ging kennelijk maar langzaam, want uit documenten uit het eind van de 17de eeuw blijkt dat priesters toen nog steeds ruw en dom volk waren. Een probleem was dat degenen die serieuze theologische studies ondernamen vaak protestants werden. Over de theologiestudie van bisschoppen moet men zich in de eerste eeuwen na Trente ook geen illusies maken.

Zedenmisdriften

Eind 17de eeuw valt het instructieve schandaal van Jakob Marell. Deze jezuïet, leraar aan een slijk gymnasium in Augsburg, had enkele van de adellijke minderjarige (mannelijke) pupillen verleid. In 1698 kwam het uit, maar de zaak werd in de doofpot gestopt en Marell werd overgeplaatst. Het werd pas publiek bekend in 1815 nadat een ijverige bibliothecaris de in beslag genomen archieven van de jezuïeten had doorgeploegd. Hij deed er verslag van (in het Latijn), maar gaf ook aan dat dit geen geïsoleerd geval was en dat er nog honderden meer waren; hij gaf 33 voorbeelden. Zijn boekje werd in 1837 ook in het Frans vertaald, onder de onschuldig ogende titel *Notices historiques sur l'instruction secondaire*. Rond 1860 schreef een prroomse krant in België dat het eigenlijk wel meeviel met de criminaliteit van de geestelijkheid: in Frankrijk werd er jaarlijks slechts 0,1 geestelijke per miljoen inwoners strafrechtelijk veroordeeld. Een antiklerikale krant betwistte dat: te oordelen naar wat in de krant had gestaan was de Belgische oogst aan zedenmisdriften van geestelijken (meest met minderjarigen) al tienmaal zoveel. Dat wil zeggen dat er elke paar maanden in het kleine België wel een geruchtmakend schandaal was van fraters of priesters die niet van hun leerlingen konden afblijven. Of zulke gevallen wel of niet effectief de doofpot ingingen had veel te maken met de politiek. Zo gingen tegen het einde van de regering van MacMahon de Franse aantallen naar 0,8 per miljoen; sommige veroordeelden hadden zich aan honderden kinderen vergrepen en waren meermalen overgeplaatst voor ze tegen de lamp liepen.

Tijdens het schrijven van deze regels werd bekend dat in Portugal in de periode 1950–2020 zich een groot aantal gevallen van kindermisbruik door geestelijken had voorgedaan: minimaal 7 kinderen per jaar per miljoen inwoners: in dezelfde periode in Frankrijk ging het om circa 50 per jaar per miljoen. Daarbij moet men bedenken dat 80 percent van de Portugezen katholiek is, terwijl het Franse percentage ruwweg de helft daarvan is. Enerzijds kan men speculeren dat de aandacht van priesters en fraters zich naar kinderen heeft verlegd omdat de volwassen gelovigen iets mondiger zijn geworden, maar anderzijds: we weten niets van het aantal gevallen van priesters met geheime consensuele relaties met volwassen mannen of vrouwen, noch weten we hoeveel pastoors, kapelaans en monniken in de loop der eeuwen ongewenst kinderloze vrouwen discreet uitkomst geboden hebben: nul? duizenden? een miljoen?

Dat kardinalen in Rome (volgens Jacques Rousseau) verhoudingen hadden met gehuwde vrouwen (wier mannen misschien zelf maîtresses hadden) hoeft niet te verbazen. Het voordeel van relaties met gehuwde vrouwen is dat zwangerschappen minder problematisch zijn. Wel schokkend is dat eind 19de eeuw het grootste gebouw in Napels een tehuis voor vondelingen was: daar kwamen jaarlijks 2000 vondelingen binnen, die algemeen als priesterkindjes (*fanciulli dei preti*) werden aangeduid. Daar ging het niet goed mee. Een Duitse krant schreef in 1897 over afschuwelijke toestanden, inclusief kindermoord.

In 1883 schreef een voorstander van het celibaat (Carlo Curci) dat er eigenlijk niets veranderd was sinds de 16de eeuw, behalve dan dat men wat voorzichtiger was. Naar zijn mening moest het celibaat, de 'ongeevenaarde edelsteen' van het priesterschap, vrijwillig zijn. Hij meldde ook dat er in de jaren 1870 een Zuid-Italiaans bisdom was waarin alle priesters inclusief de bisschop openlijk concubines hadden. In Zuid-Amerika woonde in 1899 bijna de helft van de priesters samen met een echtgenote, concubine of 'vrouw van verdachte zeden'. Nu zullen priesters met concubines zich misschien niet aan kinderen vergrijpen, maar wat is de zin van het celibaat als zovelen zich er niet aan houden?

Moraaltheologie

De toenemende professionaliteit van de priesteropleidingen, en de opkomst van de jezuïeten produceerde

een nieuwe wetenschap, die der moraaltheologie. Die had veel aandacht voor seks. Maar verdere jezuïtische uitwerkingen van de leer stonden ook moord toe. Als men bijvoorbeeld een belediging of scheldwoorden niet kon ontwijken, dan was moord toegestaan. Als een monnik een prostituee bezocht heeft, en de laatste schept daar over op, dan mag de monnik haar vermoorden omdat ze zijn goede naam aantast. Dat staat in een boek (1652) van de Spaanse wiskundige, cisterciënzer monnik en bisschop Lobkowitz. Een gezaghebbend werk over deze onzin is van **Alfonsus van Liguori** (1696–1787), die de orde der redemptoristen stichtte, en een negendelig werk over moraaltheologie schreef. Hij werd in 1839 heilig verklaard (feestdag 1 augustus) en in 1871 tot kerkleraar verheven.

Liguori achtte orale seks (fellatio) een doodzonde, vanwege het risico op ejaculatie, maar latere moraaltheologen dachten dat fellatio alleen een dagelijkse zonde was als je het zo vlug deed dat geen ejaculatie volgde.

Een ander gevolg was dat seminaristen meer voorbereiding kregen op de praktijk van het biechten. Kort voor hun priesterwijding kregen ze namelijk een geheime biechthandleiding, met zoveel details over allerlei seksuele praktijken, dat dat boekje vroeger als schokkend werd beschouwd. Het staat echter geheel bijgewerkt (met een e-mailadres en een website voor nadere informatie) op internet (12).

In 2019 verscheen *Sodoma: Het geheim van het Vaticaan* van de journalist Frédéric Martel. Hij signaleert dat tachtig procent van de bevolking van het Vaticaan homoseksueel is. Hierboven sprak ik het vermoeden uit dat het opleidingssysteem voor priesters wellicht velen wegselecteert die duidelijk heteroseksueel zijn en die een normale seksuele ontwikkeling doormaken. Dan blijven asexuelen en homoseksuelen over en waarschijnlijk de pedofielen en anderszins verknipen ook. Het seminarie biedt ook weinig gelegenheid tot seksuele rijping. Martel houdt het erop dat, althans in Italië, homoseksuele jongens zich een buitenbeetje voelen en daarom de status van het priesterschap ambiëren.

De rooms en nu

De rooms-katholieke kerk heeft zich met haar opvattingen over seks en aanverwante zaken (niet alleen priesterhuwelijk, maar ook anticonceptie, homoseksualiteit, abortus, echtscheiding, vrouwelijke priesters) helemaal in de hoek geschilderd. Dat de paus bovendien onfeilbaar is verklaard, helpt ook al niet erg. Toegeven dat men zich zeventien eeuwen lang vergist heeft, zit er niet in.

In 1965 wilden enige bisschoppen het gedwongen celibaat op het Tweede Vaticaanse Concilie aan de orde stellen. Bij brief van 11 oktober 1965, dus meteen bij de opening van het concilie, verbood paus Paulus VI dat er zelfs maar over gesproken zou worden.

Past het celibaat in de theorie van religie? Ik denk van wel. De oerkerk kopieerde van bestaande religies noties over de onverenigbaarheid van seks met priesterlijke functies. Dat paste bij pogingen om kerkelijke managers een hogere status te geven. De introductie van ascetisme vanaf ongeveer de derde eeuw legde sterk de nadruk op maagdelijkheid en seksuele onthouding als een waardevol offer.

Vanaf ongeveer de zesde eeuw begint geldelijk voordeel van de bisschoppen een rol te spelen: priesters zijn gewoon onderbetaalde rechteloze slaven van de bisschoppen. Kloosters waren trouwens ook bedacht op uitbreiding van hun bezit. De grote impuls, namelijk de activiteit van de monnik Hildebrand (Gregorius VII), was onderdeel van beleid om de rooms-katholieke kerk politieke oppermacht te verschaffen, ook een van de

middelen van religie om gelovigen te binden. Dit lukte heel aardig in zoverre dat priesters geen wettige huwelijken meer konden sluiten.

Vrijwel alle priesters, ook veel kloosterlingen, leefden in concubinaat of frequenteerden de hoeren. Een verzwegen aantal praktiseerde homo-seks. Voor de paus en de bisschoppen – die zich vaak niets onzegden op seksueel gebied – was het verlenen van dispensatie voor het hebben van concubines en kinderen een belangrijke bron van inkomsten. Dat past uitstekend in de visie dat het bij georganiseerde religie uiteindelijk draait om inkomsten voor de religieuze leiders.

Een gebruikelijk verschijnsel bij religies is dat de praktijk verstart, en dat er hervormingsbewegingen komen. In de vroege kerk zien we al zulke bewegingen: het marcionisme en het montanisme vanaf de 2e eeuw en iets later de donatisten. De donatisten werden met geweld bestreden en vervreemdden zozeer van de kerk dat christelijk Noord-Afrika probleemloos tot de islam overging. In de 6e eeuw had de christelijke keizer Justinianus een *Endlösung* voor het montanistenprobleem: hij liet de gelovigen in hun kerken opsluiten, waarna die in brand gestoken werden. De opkomst van de monniken was ook zo'n hervormingsbeweging. De 'ketters' in Zuid-Frankrijk in de 12de eeuw en de reformatie eveneens. De rooms-katholieke kerk zat zo vast aan haar verdienmodel, dat ze het verplichte celibaat handhaafde en de breuk met de evangelischen onomkeerbaar maakte. Door de concurrentie met de hervormden werd het concubinaat wel minder openlijk.

S. ALPHONSO DE LIGORIO
EPO SANCTAGATENSIS
COLLEGIVM BENEVENTANVM

PATRITIO NEAPOLITANO
CONG. SS. RED. FVNDATORI
ANNO D. MDGCLXXVII.

Er zijn auteurs, zoals de kerkhistoricus Hubert Wolf (*Zölibat: 16 Thesen*, 2019), die denken dat het celibaat in de r.-k. kerk eigenlijk op zijn eind loopt. Wat betreft Nederland is de vraag tamelijk academisch: het jaarlijks aantal priesterwijdingen is op de vingers van één hand te tellen, en de meeste kandidaten zijn buitenlanders. Het totaal aantal priesters in Nederlandse parochies is ongeveer 500, een kwart daarvan buitenlanders. Het is in twintig jaar tijd met 40 percent gedaald. Minder dan twee dozijn zijn onder de 35. Ik vermoed dat in Afrika en Zuid-Amerika heel veel priesters samenwonen met vrouw en kinderen. De paus en de Romeinse curie zullen tot hun laatste snik het celibaat blijven verdedigen. Na zeventien eeuwen kunnen ze niet anders. En de schandalen zullen blijven doorgaan.

Noot bij deel 5

12. *Dissertation sur le sixième commandement et supplément au traité du mariage*, par J.-B. Bouvier, évêque du Mans, (1831), te vinden op <http://jesusmarie.free.fr/sexe-catholique-le-permis-et-le-defendu-2eme-partie-mgr-bouvier-eveque.html>. Het boekje begint met een advies om tijdens het lezen vaak tot de heilige maagd Maria te bidden als bescherming tegen het gevaar dat lezing de wellust opwekt.

Ecoveganisme

Een inspirerende zoektocht die aanzet tot actie

Boekbespreking door **Lisa Jansen**

“Dit boek gaat over de keuzes die wij maken. Die veroordeel ik. Omdat er onnodig leed bij komt kijken. Maar dit boek gaat ook over verbinding. Over de liefde. Met jezelf en de ander.”

Sebastiaan Bolt

In de trein naar Nijmegen begin ik te lezen in het boek *Ecoveganisme. Mijn zoektocht naar een rijk, stil en verbonden leven* van Sebastiaan Bolt. Een klein boekje vol zwartgedrukte kopjes met korte alinea's waarin Bolt uiteenzet hoe hij leeft volgens het niet-schaden principe: alles is moreel geoorloofd zolang je geen schade aan anderen berokkent. Dus met volledig respect voor alle dieren (inclusief mensen), de aarde en toekomstige generaties. Zijn ecologische voetafdruk is klein genoeg

dat 1 aarde voldoende is om zijn levensstijl te ondersteunen, in tegenstelling tot die van veel mensen (inclusief ikzelf) die een te grote ecologische voetafdruk hebben. Een veganistische leefstijl is een belangrijke stap om je ecologische voetafdruk te verkleinen en Bolt leeft dan ook ecologisch veganistisch.

Milieufilosoof Floris van den Berg schreef het voorwoord voor dit boek en hierin waarschuwt hij voor de ongrammaticale zinnen van Bolt. Hij benoemt dat er soms gezocht moet worden in de context of Bolt refereert aan een bestaande opinie of zijn eigen ideeën beschrijft. Het is een waarschuwing die intrigeert, want hoe leesbaar is zo'n boek? Bijzonder leesbaar

blijkt al na het eerste hoofdstuk. Bolt schrijft geen academisch paper, met een bekende en voorspelbare opbouw. Hij schrijft op een manier die past bij het dagelijks leven. Het grote contrast tussen theorie en praktijk, dat in zoveel boeken en artikelen centraal staat, is hier niet aanwezig. Het boek is een samenvatting van ideeën die onverwacht opkomen, verbindingen die gelegd worden met gelezen ideeën van anderen en levenservaring. Soms leidt dit tot stellingen die wat kort door de bocht zijn, maar Bolt claimt ook niet dat hij een boek vol oplossingen schrijft. Als je op zoek bent naar een boek vol complexe analyses heb je met *Ecoveganisme* het verkeerde boek te pakken, al kan het ook dan een mooi startpunt zijn voor verder onderzoek en gesprekken. Bolt deelt zijn visie, om je te helpen kritisch naar je eigen gedrag te kijken en om ideeën aan te reiken om je ecologische voetafdruk te verkleinen. Heb je bijvoorbeeld al eens nagedacht over de impact van een grafsteen op onze wereld? Of wat de liefde voor mens, dier, natuur en toekomstige generaties te maken heeft met een wakawaka lamp of een paar klompen?

Van den Berg benoemt in het voorwoord de hak-op-de-tak schrijfstijl van Bolt. Qua onderwerpen klopt dit. Er komt van alles aan bod zonder een duidelijke structuur in de volgorde. Maar ieder onderwerp wordt geïntroduceerd door een vetgedrukt kopje en Bolt houdt zich hier secuur aan. Hij laat de verschillende thema's en onderwerpen niet door elkaar lopen en ook de kadering door de hoofdstuk thema's is goed gekozen. Dit samen geeft een prettige structuur en maakt het boek heel makkelijk leesbaar. Het is hierdoor een ideaal startpunt om met mensen in gesprek te gaan over de uitdagingen van de ecologische crisis waarmee we geconfronteerd worden. Bolt weet de kern van belangrijke inzichten terug te brengen tot de kern. Discussies waar stapels boeken over geschreven zijn, vat hij samen in een paar eenvoudige zinnen. Een voorbeeld: *"Mensen die gediagnosticeerd zijn zeggen dingen als 'ja dat werkt bij mij ook zo. Want ik heb die of die diagnose.' Het is gedragsanalyse. Omdat jij zo werkt heb je die diagnose. Dat is wat anders. We weten weinig van de herse-*

nen. Diagnoses zijn vooralsnog geen biologisch gegeven."^[1]

Al lezend loop ik over het perron in Deventer, waar ik wacht op de volgende trein. Na een tijdje kijk ik op uit het boek, naar de vlinders, bijen en hommels die hier rondvliegen. Er is een kleine tuin vol bloemen gecreëerd op het perron. Een kleine strook met bloemen en planten en direct zoveel leven, prachtig! Een mooi voorbeeld van een kleine investering met een groots effect. Dit past goed bij de boodschap die Bolt uitdraagt met dit boek. Hij is eerlijk en realistisch. Hij leeft op een manier die veel mensen als extreem zullen zien. Hij weet dit en accepteert het volledig. Hij vraagt ook niet aan zijn lezers om op precies dezelfde manier te gaan leven, iets dat uniek is binnen veganisme-activisme. Vaak geldt hier de stelling: als je geen veganistische leefstijl hebt, ben je verkeerd bezig. Ondanks dat ik het hier persoonlijk mee eens ben, en Bolt ook, weet ik ook dat deze aanvallende houding vooral tot weerstand leidt en dus niet tot een grotere groep (eco)veganisten. Bolt heeft hierin een goede balans gevonden: hij is eerlijk en direct zonder (te) aanvallend te zijn.

Bolt deinst niet terug voor kritische zelfreflectie en dit draagt bij aan de eerlijkheid die zijn verhaal kracht geeft. Hij is open over zijn uitdagingen om morele keuzes te maken, zijn geschiedenis als patiënt binnen de geestelijke gezondheidszorg en hoe dit zijn leven en zijn visies heeft beïnvloed. Zijn unieke leefstijl, die ook mede door zijn geschiedenis zo is vormgegeven, biedt ons allen een mooi en belangrijk

perspectief op ons eigen leven. Om zijn verhaal te kunnen begrijpen moet je als lezer een andere taal accepteren dan je waarschijnlijk gewend bent uit vele andere boeken. Korte zinnen, die vaak net niet helemaal de regels volgen en soms doen denken aan poëzie. Ervaring en onderzoek leren dat mensen die niet precies in een kader passen vaak minder of niet serieus genomen worden. Filosoof Miranda Fricker refereert hieraan met de term *testimonial injustice*. Hiermee doelt ze op het onrecht dat ontstaat wanneer een lezer onrecht de schrijver minder geloofwaardigheid toekent op basis van een vooroordeel. Bolts verhaal is belangrijk voor ons allemaal die hier op aarde leven en we doen er ook allemaal goed aan om zijn verhaal serieus te nemen. En hij bewijst dat voorspelbare structuur en taal niet altijd nodig zijn om een boodschap goed over te brengen. De vraag is: ben je bereid te luisteren?

Het boek is uit en de trein komt weer aan op mijn thuisstation. Loopend naar huis denk ik na over welke stappen ik nog meer kan zetten om zo te leven dat ik nog meer in balans kom met de aarde. Ik pak wat sigarettenpeuken van de grond en gooi ze in een afvalbak. Een kleine start.

[1] Lees voor verdere verdieping van dit onderwerp bijvoorbeeld het boek *Mensen zijn ingewikkeld* van Floortje Scheepers.

Iets meten wat er niet is

door **Jeroen Janssen**

Secularisering is het proces waarbij de invloed van religie op de samenleving kleiner wordt. West Europa wordt gezien als het gedeelte van de wereld waar de secularisering het sterkst is. Ook Nederland wordt gezien als een land met een sterke secularisering. Van tijd tot tijd krijgen we in de nieuwsberichten te horen over de stand van zaken; dat het aantal mensen dat ingeschreven staat bij een van de traditionele grote religies afneemt en dat inmiddels meer dan 50 procent van de mensen zich niet meer rekent tot een van die religies. Inderdaad, dominees en pastoors klagen al jaren steen en been. Er zijn geen jongeren meer in de kerken. Het lijkt er dus op dat we in Nederland steeds minder gelovig worden. De invloed van het geloof neemt af concludeert men. Een zeer bevredigende slotsom voor atheïsten.

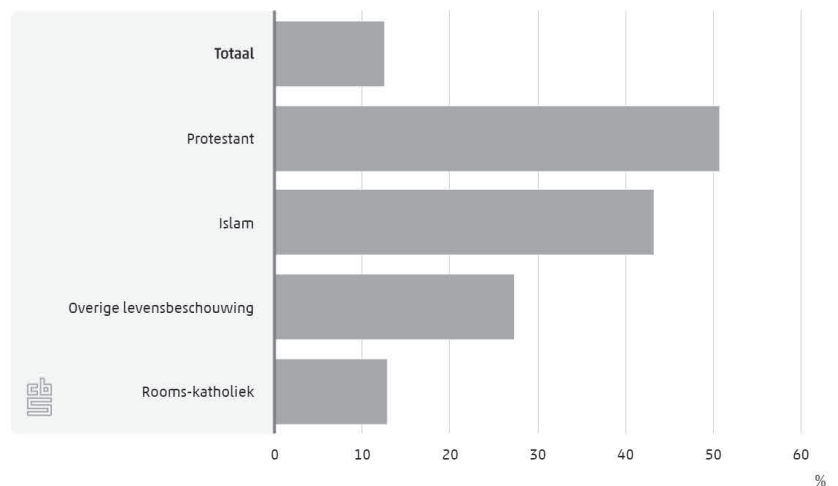
Secularisering wordt gemeten op verschillende wijzen. Men raadpleegt het Sociaal en Cultureel Planbureau en het Centraal Bureau voor de Statistiek en kijkt naar de inschrijvingen van individuen bij kerkelijke organisaties. Daarnaast benadert men mensen met interviews of andere methoden om te kijken of ze zich tot een bepaalde godsdienst rekenen. Men vergelijkt de gevonden resultaten met de resultaten in het verleden en concludeert dan dat deze betrokkenheid groter is geworden, gelijk is gebleven of kleiner is geworden; in het laatste geval concludeert men dat er secularisering optreedt.

Niet echt lekker

Toch voelt het op dit moment in Nederland niet echt lekker gesecculariseerd. De grootste bedreiging van onze veiligheid wordt volgens de AIVD gevormd door religi-

eus extremisme. Er zijn al doden gevallen en de dreiging is aanhoudend hoog. Kamerleden, godsdienstcritici en publicisten moeten beveiligd worden. Infiltratie van de politiek door extreem religieuze is inmiddels een feit. De dreiging is zo sterk dat we niet alleen geen kritiek meer op godsdienst mogen hebben, we mogen er zelfs niet meer over praten, en daarmee is de vrijheid van meningsuiting teloor gegaan. Kranten, radio en tv censureren zichzelf voorbeeldig als in een echte dictatuur en verzwijgen en verdoezelen de problemen met deze reli-

Regelmatig kerk/moskee bezoek (minstens 1 keer per maand), 2021

gie. Boeken die dit bespreken worden nauwelijks meer uitgegeven en als ze al worden uitgegeven wordt er geen aandacht aan besteed. Cabaretiers geven toe dat ze zichzelf censureren in verband met hun veiligheid. Bepaalde onderwerpen zoals homoseksualiteit en de holocaust kunnen niet meer besproken worden op middelbare scholen. Onder het mom van inclusiviteit en multiculturele samenleving vleien overheidsdienaars de Mohammedanen door het publieke leven zoveel mogelijk naar hun wensen in te richten en nemen actief deel aan hun religieuze activiteiten. Ook kritiek hierop is niet meer mogelijk. Als de minister van justitie eindelijk het 'besluit' neemt om hoofddoekjes bij de politie te verbieden moet ze dat beperken tot de agenten op straat – op het kantoor werkenden mogen wel een hoofddoek dragen – en is de Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme, **Rabin Baldewsingh** ◀, boos en foert op het avondjournaal: dit is discriminatie. De scheiding tussen godsdienst en staat staat onder druk. De dreiging is groot en de angst navenant. We lopen met de billen samengeknepen en op onze tenen en toch heten we nog steeds een gesecculariseerd land te zijn. Het lijkt erop dat het begrip secularisering en de meting ervan toe zijn aan een nader onderzoek.

Het munten van het begrip

De termen secularisering en secularisatie worden door elkaar gebruikt. Secularisatie is oorspronkelijk de

onteigening door de staat van bezittingen van de Rooms Katholieke kerk. Later is het ook scheiding van Kerk en Staat gaan betekenen en zo kwam het tot de moderne betekenis van ontkerkelijking en de in de eerste regel gegeven algemene betekenis van teruglopende invloed van godsdienst op de samenleving.

Het begrip stamt dus uit de christelijke godsdienst met zijn specifiek christelijke kerkstructuur. En dat is nog steeds te merken. De kerken hebben altijd graag willen weten hoeveel leden ze hebben. Het aantal leden is belangrijk in verband met de invloed die ze willen uitoefenen, met hun eigen financiering en ten opzichte van de overheid in verband met indirecte subsidiering. Het tellen van leden is daarom een oude traditie. Niet voor niets is het uitschrijven bij een kerk een vrijwel onmogelijke opgave die doorzettingsvermogen en volharding vraagt. Als je bij meting van secularisering uitgaat van de inschrijving in de christelijke kerken, dan meet je christelijke kerkelijkheid of christelijke ontkerkelijking, geen secularisering in de algemene betekenis.

Secularisering betekent voor gelovigen iets anders dan voor niet gelovigen. Is secularisering voor gelovige christenen afname van deelname aan christelijke organisaties, voor niet-gelovigen betekent het dat je niet of weinig last hebt van godsdienst, wat voor godsdienst dan ook. Dat godsdienst en staat niets met elkaar te maken hebben. Dat je ongestoord door religieuze verboden en geboden vrij je gang kunt gaan. Dat geen enkele religie een obstakel vormt voor levensbeschouwelijke keuzes

zoals abortus en euthanasie, voor wetenschap en vrije meningsuiting en expressie.

Bij het munten van het begrip secularisering en het meten ervan heeft men kennelijk het christelijk idee van secularisering – afname van inschrijving - klakkeloos overgenomen. Over het algemeen is het niet handig om religieuze begrippen te gebruiken in de studie van godsdienst en dat is ook hier het geval. Men meet in feite wat er niet is en trekt aan de hand daarvan conclusies. Het lijkt beter te meten wat er wel is: godsdienstigheid. En vandaar verder te gaan.

Door dit misverstand is hier een belangrijke factor over het hoofd gezien: godsdienst bestaat niet alleen uit individuen, maar ook uit religieuze gemeenschappen en hun leiders. En religieuze gemeenschappen streven naar macht. Men zou ook die macht van religieuze gemeenschappen in het onderzoek naar godsdienstigheid moeten betrekken. En macht meet je niet door louter inschrijving en meningen van individuen te registreren. Macht meet je al naargelang het soort macht: institutionele macht (scholen, politieke partijen, ziekenhuizen, vastgoed etc.) financiële macht (bank, beurs), netwerkmacht (relaties in politiek en bedrijfsleven in binnen en buitenland) en anderszins verkregen macht moeten ieder op hun eigen wijze onderzocht worden en betrokken in het onderzoek. En ook de angst die mensen ervaren voor die macht zou gemeten moeten worden.

Het borrelt en gist

Als je godsdienstigheid op die manier zou meten, zou er iets heel anders uit het onderzoek komen en zou West Europa helemaal niet ‘geseculariseerd’ worden genoemd. Het zou duidelijk worden dat we door een gelovig begrip te hanteren iets gecreëerd hebben wat niet bestaat, zoals wel vaker het geval is in de religie. We zien niet de altijd aanwezige hevige machtsstrijd tussen de verschillende religies binnen een samenleving; waar de ene religieuze gemeenschap aan invloed inboet komt er een andere gemeenschap voor in de plaats. Voor wie goed kijkt borrelt en gist onze samenleving van de godsdienstigheid. En dat is voor atheïsten dan weer niet zo goed nieuws. Het begrip secularisering kan wat mij betreft terug naar waar het hoort: in de la met relieken van de christelijke kerken.

	Geen	Rooms-katholiek	Protestant	Islam	Andere
Totaal	57,2	18,2	13,2	5,6	5,9
Mannen	60,5	16,4	12,1	5,9	5,1
Vrouwen	53,8	20,0	14,3	5,3	6,6
15 tot 25 jaar	68,5	6,4	9,6	10,0	5,5
25 tot 35 jaar	68,6	8,7	9,7	7,4	5,6
35 tot 45 jaar	61,2	12,4	10,8	10,3	5,3
45 tot 55 jaar	57,1	19,4	12,6	5,0	5,9
55 tot 65 jaar	53,5	23,8	13,0	3,2	6,5
65 tot 75 jaar	47,2	28,0	17,5	0,8	6,6
75 jaar en ouder	36,0	34,5	23,2	0,6	5,7
Basisonderwijs	47,7	23,7	14,1	8,1	6,3
Vmbo, avo onderbouw, mbo 1	48,6	23,6	14,0	6,9	6,8
Mbo 2,3,4, havo, vwo	58,7	17,5	13,6	5,5	4,7
Hbo-, wo-bachelor	61,9	15,4	13,0	3,8	6,0
Hbo-, wo-master, doctor	67,2	13,3	11,2	2,4	5,9

Den Bosch eert zijn Moleschott

Op vrijdag 22 september eert een groep Bosschenaren Jacob Moleschott (1822-1893). Moleschott was Europees denker, arts, fysioloog en filosoof én Bosschenaar. Hij streed voor gezonde voeding voor de armen, gelijkheid van mannen en vrouwen en de vrijheid om te denken. Hij was materialist, atheïst en anti-clericaal. Als vrijdenker werd hij door De Dageraad in 1883 tot erelid benoemd.

Ondanks zijn verdiensten is Jacob Moleschott bijna vergeten, zeker in zijn geboortestad 's-Hertogenbosch. Een groep Bosschenaren neemt nu het initiatief om hem blijvend te gedenken. De avond op 22 september in Huis73 vormt daarvoor het startsein, samen met een geheel aan Moleschott gewijd magazine. Het magazine wordt op die avond gepresenteerd en overhandigd aan het aanwezige publiek.

Programma vrijdag 22 september

De avond, waarvoor men zich kan aanmelden via www.moleschott.nl, vindt plaats van 20.00 – 22.00 uur bij Huis73 (Hinthamerstraat 72-74, Den Bosch) en wordt geleid door de directeur van Erfgoed Brabant, Patrick Timmermans. Stadscomponist Bart van Dongen opent de avond met speciaal voor Jacob Moleschott gecomponeerde muziek. Het stuk wordt uitgevoerd door het Brabants Kamerkoor, onder leiding van dirigent Rienk Bakker. Bosschenaar Frans van Gaal spreekt een column uit, waarna hoogleraar in de geschiedenis van de filosofie, Wiep van Bunge en oud politicus, historicus en hoogleraar Erasmiaanse waarden Ronald van Raak vertellen waarom zij Jacob Moleschott zo bijzonder vinden. Er volgt een vraaggesprek met de betrokkenen en publiek en afsluitend lanceert de gemeente 's-Hertogenbosch de ideeën om een blijvend gedenkteken voor Moleschott op te richten. Hiertoe nam de gemeenteraad vorig jaar het initiatief.

Wie was Jacob Moleschott?

Hij was een Europese denker, beroemd in Italië. Jacob Moleschott werkte in Nederland, Duitsland, Zwitserland en Italië. In dat laatste land werd hij zelfs senator en eerste pleitbezorger voor vrouwenkiesrecht en het recht op echtscheiding, dat vooral voor vrouwen van eminent belang was. Hij zorgde voor een herwaardering van de filosoof Spinoza, die in Nederland eeuwenlang werd verketterd. Net als Moleschott geloofde Spinoza niet in de christelijke scheiding tussen lichaam en geest, de gangbare opvatting binnen de katholieke kerk. Daaruit vloeide voort dat hij als filosoof aandacht vroeg voor de materiële behoeften van de gewone bevolking. Iedereen kan zichzelf ontwikkelen, ongeacht cultuur, sekse of klasse, als mensen maar goede voeding en onderwijs krijgen. Dat was in de standenmaatschappij

EERBETOON

Jacob Moleschott

*arts, wetenschapper, filosoof, politicus, emancipator,
initiatiefnemer, vrijdenker, voedingsdeskundige,
Bosschenaar en Italiaan*

vrijdag
22 september 2023
Huis73 • 20.00 uur

Met o.a. de sprekers:
Ronald van Raak;
Wiep van Bunge;
Frans van Gaal en
het Brabants Kamerkoor met een
compositie van Bart van Dongen.

Toegang: € 10,- (incl. magazine)
Aanmelden via www.moleschott.nl

Jacob Moleschott vergeten of verguisd?

Uitgangspunten in zijn werk waren:

- Gezond voedsel, opvoeding en onderwijs voor een gezonde geest;
- Niet god maar de mens dienen.

NAAR EEN BLIJVENDE HERINNERING AAN DEZE VRIJE DENKER

van de 19e eeuw een revolutionaire gedachte. Als politicus in de Italiaanse senaat streed hij aan de zijde van Garibaldi en Cavour, de eerste premier, voor de eenwording van Italië. En hij maakte zich sterk voor de oprichting van een monument in Rome voor Giordano Bruno. Het maakte dat hij in die periode – en niet in de laatste plaats in het Rooms Katholieke 's-Hertogenbosch – een omstreden persoon was. Het rechtvaardigt de vraag of Jacob lange tijd een vergeten dan wel verguisde Bosschenaar was.

Tot zover de toelichting door de projectorganisatie. Moleschott correspondeerde met leden van onze vereniging en werd in december 1883 tot erelid benoemd; hij aanvaardde die benoeming begin 1884. Nog in 1993 heeft De Vrije Gedachte een herdenkingsdag en een boekje aan Moleschott gewijd. Nu heeft de vereniging meegewerkt en bijgedragen aan het bovengenoemde magazine en symposium. Wij bevelen e.e.a. dus graag in uw aandacht aan. (RvE)

De katholieke kerk van Polen, een reus op lemen voeten

door **Anton van Hooff**

Ik voelde me als een ontdekkingsreiziger die verbijsterd de gewoontes van een primitief volk observeert. De oorzaak van mijn onthutsing was wat ik in de kerk van de Katholieke Universiteit van het Poolse Lublin meemaakte. Ik was voor gastcolleges door 'mijn' (toen nog) Katholieke Universiteit in mei 2004 gezonden naar wat tegenwoordig de *Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II* heet, dus met verwijzing naar de heilige Poolse paus, Johannes Paulus II. Iedere avond op weg van het gastenhuis naar de mensa passeerde ik de universiteitskerk. Een keer wipte ik naar binnen. Stampvol jonge mensen was het godshuis! Tot achterin stonden de roomse studenten. Toen ze me door een broederlijke handreiking in de dienst wilde betrekken, wees ik die af en ging naar buiten.

De martelaren van Katyn

Daar staat een groot **beeldhouwwerk van een kruis**► waaruit onder de naam Katyn grote druppels bloed vloeien op de Poolse adelaar. Zo zijn de 22.000 Poolse officieren die door Stalin lafhartig in april/mei 1940 waren afgeslacht, tot de katholieke martelaren van Polen gemaakt.

Het was een zichtbare bevestiging van de vereenzelviging van geloof en politiek in een Polen, dat toen nog deed denken aan mijn eerste studentenjaren in Nijmegen, toen nog het 'monnikendam'. Zag ik in mijn geboorteplaats Den Haag weleens een loslopende geestelijke, hier gingen ze in groepen in de onderscheidend gekleurde pijen van hun ordes. Lublin was nog huiveringwekkend rooms.

Afkalvend monument

Toen de Kerk in Nederland leegliep, vergezeld door massaal uittredende priesters, kwamen Poolse geestelijken in 'onze' nood voorzien. Die tijd is wel voorbij: alle priesteropleidingen ondervinden een dramatische terugloop in het aantal aanmeldingen. Het is een symptoom van de snelle afkalving van wat ooit een onverwoestbaar monument leek. Nu blijkt het meer en meer een reus op lemen voeten. Dertig jaar geleden was 70 procent van de Poolse katholieken praktiserend, ging dus zondags naar de kerk en liet zich de sacramenten toedienen. Nu is dat nog maar 42 procent. Niet alleen jonge mensen in de grote steden wendden zich vol weerzin af. Ook senioren komen tot de ontdekking dat ze hun leven lang lid zijn geweest van een uiterst bedenkelijk instituut. Symbolisch is de overstap van een hoogleraar ethiek, die tien-

tallen jaren aan Lublinse Katholieke Universiteit heeft gedoceerd, naar de openbare Maria Curie-Skłodowska Uniwersytet, die indertijd door het communistische regiem ter plaatse als tegenhanger is opgericht. Wegens zijn wat te liberale opvattingen was een disciplinaire procedure tegen hem aangespannen. Natuurlijk gaat het om het specialisme van ieder geloof, de seksualiteit. Zijn we af van de rode pest, verklaart de aartsbisschop van Krakau, komt die van de neomarxistische regenboog opzetten.

De machtskrampen van Kerken in doodsnood

Terwijl de Poolse Kerk rap aan maatschappelijke invloed inboet, doet ze in doodsnood haar macht politiek gelden. Berucht is het verbod op abortus, waardoor een vrouw in levensgevaar is overleden omdat de ziekenhuisarts zijn handen niet wilde branden aan wat als abortus provocatus kon worden opgevat.

Het is een patroon dat we ook in de VS zien: krampachtig gijzelen Kerken de staat terwijl ze als maatschappelijk instituut onherroepelijk eroderen.

Binnenplaats van de Katholieke Universiteit van Lublin.

Boekverbrandingen zijn nazi-praktijken

door **Enno Nuy**

Het fenomeen boekverbranding is al behoorlijk oud, kijk maar eens op het *lemma boekverbranding* in Wikipedia. De oudste boekverbrandingen dateren van 213 voor onze jaartelling en vonden plaats in China. Voor het overgrote deel gaat het om religieuze werken maar in 1492 verbrandden de Spanjaarden duizenden door Moren geschreven wetenschappelijke boeken. In 1526 betaalden Ottomaanse soldaten met gelijke munt terug. De nazi's schaalden het verbranden van onwenselijk geachte boeken op naar een ongekend en bijna industrieel niveau, sindsdien ook niet meer overtroffen. In 1973 gooide Pinochet *Don Quichote* op de brandstapel (huh?) en in 1988 verbrandde ayatollah Khomeiny *Satansverzen* van Salman Rushdie.

Juist vanwege de industriële

voor tolerantie onder het mom van de vrijheid van meningsuiting. Is dat terecht? Valt het verbranden van een boek werkelijk onder de vrijheid van meningsuiting? Ik zou toch willen beweren dat het verbranden van een boek nu juist een bewijs bij uitstek is van intolerantie, wie een boek verbrandt geeft aan zich niets aan te willen trekken van de vrijheid

of de moslim daar aanstoet aan wil nemen is dat geheel voor eigen rekening. Niemand heeft het recht niet beledigd te worden. U kent ongetwijfeld de ten onrechte aan Voltaire toegeschreven uitspraak: *Ik verafschuw wat u zegt maar ik zal uw recht om het te zeggen met mijn leven verdedigen*. Voltaire was overigens helemaal niet zo'n voorvechter van de vrijheid van meningsuiting. Hij hield er niet zo van als anderen dan hijzelf ook van dat recht gebruik wilden maken, maar dit terzijde.

Ik heb hier een bijbel in mijn boekenkast staan en de koran raadpleeg ik geregeld digitaal. Ik zou nooit een boek willen verbranden, ook *Mein Kampf* niet. Als er iets is dat helemaal niets van doen heeft met de vrijheid van meningsuiting dan zijn het wel

schaal beschouw ik boekverbrandingen vooral als een nationaalsocialistische misdaad. Met uitzondering van de idioot Pinochet is er bij boekverbranding altijd sprake van een religieuze component en in veel gevallen ook een racistische. De laatste tijd zijn met name de Denen en de Zweden actief op dit vlak. Waarom nou juist die Scandinaviërs zich zo roeren is me niet helemaal duidelijk. Bij ons heeft Wilders het nooit aangedurfd een Koran te verscheuren of verbranden maar het zou mij niet verbazen als hij daar zo af en toe wel eens een natte droom aan overhield

We zien hier hoe we in onze eigen voet schieten met ons gevoel

van meningsuiting waar men zich voor die abjecte handeling precies op diezelfde vrijheid beroept! Me dunkt, voer voor psychiaters.

Het zal iedereen duidelijk zijn dat het verbranden van als heilig beschouwde boeken door de aanhangers van de belagde religie als een belediging wordt opgevat. Het is ook expliciet de bedoeling van de boekverbrander de aanhangers van de gewraakte religie te beledigen. Immers, als het doel religiekritiek zou zijn, dan zijn er wel andere methoden te vinden die nadrukkelijk en onweersproken terecht wél onder de vrijheid van meningsuiting vallen.

Ik bedrijf geregeld zware religiekritiek en als de jood, de christen

boekverbrandingen. Boekverbrandingen zijn een regelrechte aanval op de vrijheid van meningsuiting. Het zijn nazipraktijken. Mensen die de koran willen verbranden zijn politieke avonturiers, oproerkraaiers, onverlaten, blindgangers en publiciteitszoekers. Ik weet niet op grond waarvan men boekverbrandingen zou kunnen verbieden. Blasfemie is niet overal uit het wetboek van strafrecht geschrapt. Ik zou er voorstander van zijn boekverbrandingen te verbieden ter bescherming van de vrijheid van meningsuiting!

Klaarkomen met de duistere islam

door **Anton van Hooff**

Eindelijk ...toch... Ja, het komt toch voor dat eindelijk een moslim zijn religie historisch-kritisch benadert, iets wat het christendom al heeft veel eerder met zijn verleden heeft gedaan. Met veel instemming luisterde ik naar de Duits-Algerijnse 'islamwetenschapper' (Islam-wissenschaftler) **Abdel-Hakim Ourghi** op 7 juli in het programma 'Aus Religion und Gesellschaft' op de Deutschlandfunk (doordeweeks dagelijks 9:30-10u).

Hij vertelde dat hem al vanaf vijf jaar werd ingeperd dat joden onmenselijke zijn. Tot de dag van vandaag wordt in de moskeeën van Algerije en andere Arabische landen vrijdag gebeden: 'Moge Allah de vervloekte joden vernederen en vernietigen.'

Als Ourghi nu door zijn geboortestad Oran loopt, ziet hij de verlaten joodse wijk en de synagoge die als sporthal dient: Algerije is na 2000 jaar 'judenfrei' geworden. Ourghi gebruikt bewust dat hatelijke naziwoord. Sinds hij in Duitsland leeft en doceert – in Freiburg – is hij zich bewust geworden van de duistere kanten van zijn godsdienst. Zoals christenen vaak deden – en nog wel doen – plegen moslims en bewonderende buitenstaanders alleen aandacht voor het mooie van de islam te hebben. Heeft Obama de islam niet een mooie religie genoemd?

Maar Ourghi bedrijft wat in onvertaalbaar Duits 'Vergangenheitsbewältigung' heet: het klaarkomen met het verleden: 'Wij moeten als moslims beginnen om kritisch met de eigen geschiedenis om te gaan.' Hij erkent volmondig al het onrecht dat joden is en wordt aangedaan in zijn recente boek *Die Juden im Koran - Ein Zerrbild mit fatalen Folgen* (Claudius Verlag, München 2023).

Ourghi maakt zich er niet vanaf door de islamische – te onderscheiden van islamitische – jodenhaat toe te schrijven aan de huidige theocratisch-rassistische staat Israël. Nee, de haat tegen joden – en christenen – is al door het 'Zerrbild' (vertekend beeld) van de Koran ingegeven. Men zou wel moeten onderscheiden tussen de Mohammed van Mekka en die van Medina. De soera's uit dit toevluchtsoord zouden vooral politiek zijn, terwijl de boodschappen van Mekka een ethisch-humanistisch karakter hebben. Mm, ik weet niet of het zin heeft dit onderscheid in de leer van de islam te maken. In elk geval getuigt het van een kritische zin om in de koran lagen van geloofwaardigheid aan te nemen. Dat moet voor een rechtzinnige moslim ketters zijn, maar het is kritisch.

Rovelli, Carlo - *Helgoland*

door **Enno Nuy**

Werner Heisenberg (1901-1976) berekende dat elektronen geen vaste banen aflegden en produceerde matrices die beschreven hoe elektronen bewogen en bewees aldus de voorspellingen van zijn leermeester Niels Bohr (1885-1962) over het gedrag van deeltjes. Erwin Schrödinger (1887-1961) ging nog een stap verder door te stellen dat elektronen geen deeltjes maar golven waren. Heisenberg, die woonachtig was in Helgoland, haalt de golfmechanica van Schrödinger weer onderuit: een golf zou zich eindelijk door de ruimte moeten verspreiden maar we nemen waar dat een elektron altijd op één bepaald punt aankomt. Maar hoe kan de natuur weten dat wij iets waarnemen?

In de kwantumtheorie gaat het niet om zekerheden maar om kansen. Een deeltje beweegt zich voort maar pas zodra wij het zien neemt dat deeltje een specifieke

positie in. De kwantummechanica beschrijft dus alleen observabelen en voorspelt alleen kansen.

Planck had al begrepen hoe warmte-energie wordt verdeeld over de golven van verschillende frequenties. De Planck-constante $h/2\pi$ levert de evenredigheidsconstante op tussen de energie van een pakketje en de frequentie van zijn golf. Energie is dus korrelig, vandaar kwanta, vandaar kwantummechanica.

Dus naast observabelen en kansen is de korreligheid het derde kernelement van de kwantumtheorie.

Nu doet zich het bizarre feit voor dat het vermenigvuldigen van plaats met snelheid iets anders is dan het vermenigvuldigen van snelheid met plaats. Er is niemand die dat begrijpt en toch is dat zo in de kwantumtheorie. Deze theorie wordt samengevat in de formule $XP - PX = i\hbar$ waarbij X de plaats van een deeltje is, P zijn snelheid maal zijn massa, i het wiskundige symbool voor de vierkantswortel uit -1 en $\hbar$ staat voor $h/2\pi$ de Planckconstante. Maar wat is een waarnemer, en wat een waarneming, de wereld bestaat toch ook als ik haar niet waarneem? We moeten dieper gaan nadenken over relaties. En de vraag is nu hoe een willekeurig fysisch object inwerkt op een willekeurig ander object. Objecten werken op elkaar in en juist die interacties zijn belangrijk. Objecten worden gekenmerkt door de manier waarop ze interageren. De kwantumtheorie beschrijft het zich manifesteren van de dingen aan elkaar.

En als iets niet interageert dan heeft het geen eigenschappen, zo simpel is het. En nog belangrijker: eigen-

schappen zijn alleen relatief. En dat betekent dat de eigenschappen van een object die reëel zijn voor een tweede object dat niet noodzakelijkerwijs ook voor een derde object zijn. Een object kan dus tegelijkertijd reëel en niet-reëel zijn. Neem bijvoorbeeld snelheid, dat is een eigenschap die alleen bestaat ten opzichte van iets anders. De relativiteitstheorie van Einstein is de ontdekking dat het begrip 'gelijktijdigheid' relatief is ten opzichte van de bewegingstoestand van een waarnemer. De wereld van de kwanta bestaat alleen uit interacties, uit discontinue gebeurtenissen.

Verstrengeling

Het kwantumfenomeen dat het meest tot de verbeelding spreekt is de verstrengeling, het kenmerk bij uitstek van de kwantummechanica. Twee deeltjes die elkaar in het verleden zijn tegengekomen, bewaren een vreemd soort band. Chinese wetenschappers zijn er in geslaagd twee fotonen in een verstrengelde toestand te houden op een afstand van meer dan duizend kilometer van elkaar. Dat die twee deeltjes dezelfde kleur hebben is nog te bevatten maar hoe kunnen twee verstrengelde deeltjes hetzelfde besluit nemen zonder dat van tevoren hebben afgesproken en zonder elkaar boodschappen te sturen?

De eigenschappen van een object zijn alleen gedefinieerd ten opzichte van een ander object. Derhalve zijn eigenschappen van twee objecten alleen gedefinieerd ten opzichte van een derde object. Verstrengeling is geen dans voor twee maar een dans voor drie. Kijk naar de kleur van een vlinder. Als die vlinder wegvliegt en vervolgens door mij wordt waargenomen zal die vlinder dezelfde kleur blijken te hebben. Jij en de vlinder verkeren in een verstrengelde toestand. Voor allen die er met elkaar over praten hebben de vleugels van de vlinder altijd dezelfde kleur.

Kwantumfysica is een theorie over de informatie die systemen over elkaar hebben. Het gaat hierbij om puur fysische informatie, uit te drukken in een waarde. Twee postulaten vormen de kern van de kwantumfysica:

1. De relevante hoeveelheid informatie die we over een fysisch object kunnen hebben is eindig.
2. Door te interageren met een object kunnen we altijd relevante nieuwe informatie verkrijgen.

Heisenberg begreep dat de Planck-constante de meest nauwkeurige beschrijving van fysische variabelen oplevert, nauwkeuriger bestaat niet. We zagen al dat dit postulaat tot korreligheid leidt. Ondanks het onzekerheidsprincipe van Heisenberg kunnen we snelheid en plaats van één deeltje met grote nauwkeurigheid meten. Maar bij een tweede meting zullen we vaststellen dat de snelheid niet meer dezelfde is. We kunnen nieuwe informatie verzamelen maar alleen met verlies van eerder verworven informatie. Kortom: de toekomst wordt niet door het verleden bepaald, de wereld is probabilistisch. En daarom ook levert eerst X en dan P meten andere informatie op dan wanneer we eerst P en dan X meten. Bedenk hierbij dat in ons dagelijks leven kwantummechanische interferentieverschijnselen verloren gaan in de ruis van de macroscopische wereld.

Kwantumverschijnselen manifesteren zich bij heel goed geïsoleerde objecten, die het mogelijk maken subtiële kwantuminterferenties te isoleren en op te merken. Onze dagelijkse ervaring is compatibel met de kwantumwereld. Wij zien een scherp mes maar op moleculair niveau is de duidelijke rand van een mes fluctuerend en onprecies. Wij zijn gewoon bijziend.

Rovelli besteedt een heel hoofdstuk aan de controverse tussen Lenin en Bogdanov (1873-1928) De laatste wordt ervan beschuldigd een idealist te zijn waar Lenin enkel een materialistische visie wenst te accepteren. Filosofische fijnslipjerij die aan mij niet besteed is. Maar die Bogdanov was wel een fascinerende persoonlijkheid: medicus, econoom, filosoof, schrijver van science fiction, dichter, leraar, politicus, voorloper van de cybernetica en de organisatiewetenschap, pionier van bloedtransfusies en zijn hele leven lang revolutionair. En o ja, hij werd ook nog gedesavoueerd door Lenin. Die Bogdanov, dat is nog eens een uomo universale! Hij overleed nadat hij zichzelf – doelbewust – injecteerde met besmet bloed. Hij wilde weten wat de uitwerkingen daarvan op zijn eigen lijf zouden zijn.

Relativiteit

De kern van de (kwantum)fysica is dat grootheden niet absoluut maar relatief zijn. Snelheid, tijd, elektrisch veld, magnetisch veld en zelfs elektrisch potentiaal is relatief. We vinden dit essentiële kenmerk ook terug in de biologie, economie en scheikunde. We begrijpen dingen vanwege het feit dat ze in relatie staan tot andere dingen.

Een moeder is moeder omdat ze een kind heeft, een planeet is planeet omdat die rond een ster draait, een roofdier is een roofdier omdat het op prooi jaagt en zo voorts. Voor plaats en tijd geldt hetzelfde. En zo ook voor kwantummechanica.

Maar als de materie als draagster van welbepaalde en ondubbelzinnige eigenschappen niet de elementaire substantie van de wereld vormt, wat dan wel? Het enig

logische antwoord luidt dat zo'n elementaire substantie niet bestaat. ◀ **Carlo Rovelli:** "De lange zoektocht naar de 'laatste substantie' van de fysica, via materie, moleculen, atomen, velden, elementaire deeltjes... is de mist ingegaan in de relationele complexiteit van de kwantumveldentheorie en de algemene relativiteitstheorie." En hij voegt hieraan toe: "Begrijpen dat we niet als autonome entiteiten bestaan helpt om ons te bevrijden van gehechtheid en lijden. Juist vanwege zijn non-permanentie, vanwege de afwezigheid van elk Absolute, heeft het leven zin en is het kostbaar".

De werkelijkheid, inclusief wijzelf, is slechts een dunne, fragiele sluier. Daarachter is... niets.

Laten we ons vooral realiseren dat kwantumverschijnselen zich voordoen in de dynamica van atomen, fotonen en andere microscopische structuren die aan ons lichaam ten grondslag liggen maar er is niets specifiek van kwanteuze aard dat ons helpt begrijpen wat gedachten, waarnemingen of subjectiviteit nu precies zijn.

Maar, zegt Rovelli, om de kilte van eenvoudige materie te omzeilen is het voldoende dat we inzien dat de wereld beter kan worden beschreven met relatieve variabelen en hun correlaties. Dat maakt het misschien mogelijk om weg te komen uit de radicale tegenstelling tussen materie en geest. Mentale en fysische verschijnselen zijn beide natuurverschijnselen, geproduceerd door interacties tussen delen van de fysische wereld.

Mentale leven

De continuering van leven wordt mogelijk gemaakt doordat er structuren en processen zijn die dat leven faciliteren. We noemen dat evolutie. Die structuren en processen zijn er niet met een vooropgezet doel maar zijn toevallig geleidelijk gegroeid. 'Nut' en 'relevantie' zijn de kenmerken van die natuurverschijnselen die de facto leiden tot overleven. Maar hoe zit het nu met de afstand tussen die fysieke en de mentale wereld? Onze mentale wereld omvat betekenis, intentionaliteit, waarden, doelgerichtheid, emoties, bewustzijn enzovoort. David Chalmers maakte een onderscheid tussen "The easy and the hard problems of consciousness". En hij noemt dan de vraag hoe onze hersens functioneren gemakkelijk (terwijl dat helemaal niet zo gemakkelijk is) en de subjectieve gewaarwording van dat functioneren noemt hij moeilijk. Om de relatie te begrijpen tussen ons mentale leven en de fysische wereld is het essentieel rekening te houden met het feit dat we de fysische wereld van buitenaf beschrijven, terwijl we onze hersen- of mentale activiteiten in de eerste persoon ervaren.

Maar de kwantumwereld leert ons nu juist dat een beschrijving van buitenaf niet bestaat. Uiteindelijk gaat het in alle gevallen om beschrijvingen van binnenuit (hoe verhoud ik mij tot het ding dat ik beschouw?) Hoezeer we ons ook inspannen, we kunnen onszelf niet buiten het heelal plaatsen, outside looking in.

Hoewel we nog steeds niet precies weten hoe onze hersenen functioneren, is er geen reden om te denken dat

er in ons mentale leven iets moet zijn wat niet te begrijpen valt in termen van de bekende natuurwetten. Ook al hebben we vooralsnog lang niet alle antwoorden.

Wij zien niet doordat neuronen van de ogen naar de hersenen reizen met info die daar geanalyseerd moet worden. Nee, het gaat juist omgekeerd, neuronen gaan van de hersenen naar de ogen met de informatie die de hersenen daar verwachten aan te treffen. Het gaat dus niet om de waargenomen informatie maar om de afwijking van wat verwacht wordt.

Het 'hoe' van de wereld

Fascinerend hoe Rovelli je in dit boek meeneemt door de kwantummechanica, hoe moeilijk te doorgronden die wereld ook is. Ik moet vaak hele passages twee keer lezen om hem te kunnen blijven volgen, ik heb het er graag voor over. Intuïtief voel je aan dat wat hij te melden heeft van essentieel belang is voor ons begrip van de wereld die wij om ons heen zien. Dat er achter de onmiddellijke werkelijkheid die wij voor de enige realiteit houden en die ook zeker bestaat, dat er achter die werkelijkheid een totaal andere wereld schuilt. De rand van een mes is vlijmscherp maar op moleculair niveau is er van die scherpte niets meer over. Het is ook heel erg lastig om de kern van dit merkwaardige

Een object kan tegelijkertijd reëel en niet-reëel zijn.

kennisgebied te vatten, alles lijkt zo onmetelijk fundamenteel. Maar misschien is die kern wel dat het absolute niet bestaat en dat er geen enkele aanleiding is hier met zoiets als een godsídee op de proppen te komen. Wij zijn slechts een vage sluier en daarachter is niets! De kunst is om met die merkwaardige 'werkelijkheid' verder uit de voeten te kunnen. En, natuurlijk, de vraag is nog steeds hoe de natuurkundewetten in overeenstemming te brengen zijn met die merkwaardige eigenschappen van de kwantummechanica. Zo'n boek als dit *Helgoland* is vooralsnog een razend interessante reisgids op je reis door het meest bizarre oerwoud. En

hoe vreemder wordt dit alles niet wanneer je tegelijkertijd naar de meest recente foto's van de James Webb Space Telescope kijkt, waar je gaswolken ziet, kosmische kraamkamers, stervende sterren en exoplaneten. En ergens in dat onbegrijpelijke krachtenveld tussen het onmetelijk grote en het microscopisch kleine vinden we wellicht ooit eens de sleutel tot het 'hoe' van de wereld waarin wij leven. Want het absolute mag dan misschien niet bestaan, er is tegelijkertijd geen enkele reden om aan te nemen dat wij die wat ik dan maar "dubbele werkelijkheid" noem, niet zouden kunnen begrijpen.

Algemene Jaarvergadering van DE VRIJE GEDACHTE

Op **zaterdag 18 november 2023** in CURSUS-EN VERGADERCENTRUM DOMSTAD

Tijd: **13.30-17.00 uur**; inloop vanaf 13.30 uur. Borrel: 17.00-18.00 uur

Adres: **Koningsbergerstraat 9, 3531 AJ Utrecht**. De locatie is ca. 10 minuten lopen van het CS Utrecht; als u de sneltram neemt stapt u uit op de halte Graadt van Roggenweg.

De Algemene Jaarvergadering is niet openbaar en is alleen toegankelijk voor leden van de vereniging en genodigden met goedkeuring van het bestuur. Wij vragen u zich per e-mail aan info@devrijegedachte.nl aan te melden voor deze vergadering.

Agenda:

1. Welkomstwoord door voorzitter Stanley Bakker
2. In memoriam Paul Hopster
3. Bestuurswisselingen
4. Visie op De Vrije Gedachte 2.0 door Floris van den Berg
5. Financieel jaarverslag door Fabian van Langevelde
6. Vacant: penningmeester (vanaf volgend jaar) / webmaster / redactie nieuwsbrief
7. Kascontrolecommissie 2022 + (nieuwe?) leden kascontrolecommissie 2023
8. Bestuursvoorstel om het lidmaatschap steeds inclusief abonnement te laten zijn
9. Afronding fusie met AV
10. Rondvraag en sluiting, waarna borrel.

De jaarstukken en bijlagen zijn opvraagbaar bij onze secretaris via secretaris@devrijegedachte.nl

DE AUTEURS EN VERTALERS VAN DIT NUMMER

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur, hoofdredacteur a.i.; donateur van Skepsis.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte, Vrijdenker van het Jaar 2023.

Lisa Jansen is een dertigjarige filosoof (met specialisatie in toegepaste medische ethiek) met een passie voor fotografie; zij werkt mee aan het Dronude-project van Tom Durden. Zie De Vrijdenker 2023-03, binnenkant cover.

Jeroen Janssen (1957) heeft zowel doctoraal Theologie (godsdienstwetenschappen) als doctoraal Sociale Wetenschappen alsook een kandidaats Oosterse Talen en werkte achtereenvolgens in onderwijs, onderwijsbegeleiding, een jongerencentrum en bij de COA.

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Enno Nuy (Aerdt 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

De kartoens zijn van de Turnhoutse cartoonist **Gie Campo** ("Gier").

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm hetzij op de website of Facebookpagina.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur

bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
- Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
- A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
- Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
- Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
- Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
- Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
- Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
- Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
- Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen. Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

Sinds 1856

Atheïstisch Humanistische Vereniging

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging! U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatieblad in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatieblad in dit blad.

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. La libre pensée, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudowetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden